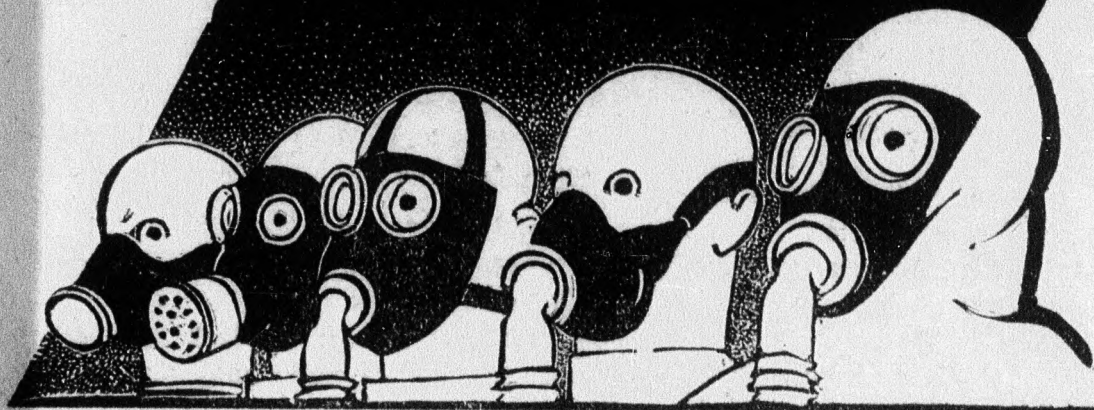

égeit
aiivá
még-
ntha
nely-
ese-
esse.
örök-
lták,
szó-
ádo-
ásra
láris
nyo-
Éttől
szó,
való
mint
ilyen
dol-
Ha
áriá-
role-
rata
kból
igok
n ez
ó
s ●
VI,
va 8.
zetési
L.

A. N. N. MUZEUM
HIRLAPOSZTÁLYA

„ÁDÁM HOL VAGY”

munka

kulturbeszámoló szerkeszti: kassák lajos

a 42. szám tartalomjegyzéke: nemzetközi írókongresszus a kultúra védelmére (páris) ● versek (kassák lajos) ● p. mattick riport (ford.: szántó róbert) ● andré gide; kördal a gránátalmáról (ford.: németh andor) ● levelek egy halott árnyékában II. (gró lajos) ● hozzászólás molnár antal zeneesztétikai tanulmányához (justus györgy) ● móríc zsigmond történelmi regénye (murányi-kovács endre) ● a társadalmi fejlődés mai problémái (zsolt lászló) ● ólommetszet

1935 május VII évfolyam 42 szám

Nemzetközi írókongresszus a kultúra védelmére

Néhány író, látva a veszélyt, amely a kultúrát számos országban fenyegeti, kongresszus összehívását kezdeményezte, hogy ez a védelem eszközeit felkutassa és megvitassa. Feladatait felkutassa és megvitassa.

Arra kéri Önt, hogy csatlakozzon hozzájuk, járuljon hozzá ötlettel, tanáccsal, megjegyzésekkel. Szolgáljon tájékoztatásul az alább közölt terv.

Minden országban szervezőbizottságok fognak alakulni még e hó folyamán. Alulírottak remélik, hogy elvi hozzájárulását is mielőbb el fogja juttatni a kongresszus titkárságához: 1, Cité Paradis, Paris.

A kongresszus június 3-án, Párisban, kezdődik.

I. Kultúrális örökség.

Hagyomány és alkotás.

A kultúrális értékek védelme és újjáteremtése.

A kultúra jövője.

II. Humanizmus.

Humanizmus és a nemzeti kérdés.

Humanizmus és individuum.

Proletár humanizmus.

Ember és gép.

III. Nemzet és kultúra.

A nemzeti kultúrák viszonya.

Nemzeti kultúra és humanizmus.

Nemzeti kultúra és az osztályok.

Osztály és kultúra.

Nemzeti kisebbségek irodalmi kifejeződése.

A nacionalizmus szemben a nemzetek realitásával.

Háború és kultúra.

A gyarmati népek kultúrája.

Nagyközönség és a „beavatottak”.

Az elszigeteltek és az előfutárok.

Fordítások.

IV. Individuum.

Író és társadalom ellentéte, vagy összhangja.

Az egyén mint az osztály kifejeződése.

V. A gondolat méltósága.

A művészi szabadság természete.

A kifejezés szabadsága.

A cenzúra közvetlen és közvetett formái.

Író a száműzetésben.

Illegális irodalom.

VI. Az író szerepe a társadalomban.

A közönséghez való viszonya.

Az orosz irodalom tapasztalatai.

Irodalom és proletariátus.

Irodalom és ifjúság.

Az irodalom kritikai értéke.

Az irodalom pozitív értéke.

Az irodalom, mint a társadalom tükré és kritikája.

VII. Az irodalmi alkotás.

A társadalmi változások hatása a művészi formákra.

Tartós és időleges értékek.

Az irodalmi termelés különböző tevékenységi formái.

Az irodalom társadalmi szerepe.

Típusok teremtése, vagy másolása.

A hős kialakulása.

A kifejezés új technikai eszközei.

VIII. Az írók akciója a kultúra védelmére.

A megszervezés kérdései.

A kongresszus szervezői:

Alain, Pierre Abraham, Aragon, Henri, Barbusse J.-R. Bloch, Emmanuel Bove, Jean Cassou, André Chamson, René Crevel, Eugène Dabit, Lucien Descaves, Luc. Durtain, Elie Faure, André Gide, Jean Giono, Jean Guehenno, Louis Guilloux, René Lallou, André Malraux, Victor Margueritte, Léon Moussinac, Paul-Y. Nizan, Romain Rolland, Charles Vildrac, Andrée Viollis.

I.

Esténként lehajtjuk zászlóinkat, egyedül vagyunk, a sötétség betakar benniünket.

Ó, kiszakadtság és kirekesztettség!

Fekete vaspántokon forognak a csillagok, látni a horizonton átlépő utakat és az összeterejt nyájukat, amint levetik fénygyapjukat.

Amiről beszélek az a valóság egyszínűsége a szívben.

Akárha mondom: Nem, akárha mondom: Igen, a dolgok rendületlenül újjászületnek benne.

A kovács ilyenkor kint ül a tejfehér hold alatt és lassan emberré változik, a pékek azonban összetörik magukat a kádak fölött, nem veszik észre, a levegő hideg érintését s hogy a hosszú kések kettéfürészelik őket, akár a halálra ítélt tárgyakat.

Az emberanya magzatai ők valamennyien s az én testvéreim.

De nem mondom neked: aranyból öntött oszlop, nem csókolom meg kemény csizmájuk alatt a földet. Pincék torkából előbújnak a ködök, egy a mi kezdetünk és kiteljesedésünk, átlépünk a tehetetlenség sövénykerítésén, érezzük, hogy élünk, éjjel és nappal időnk ábrázatán dolgozunk.

II.

14 hónapig dolgoztam a bányában emberek között, akik nem éltek emberi életet.

Reggel, ahogy megmutatkozott a nap, lementünk a sötét föld alá s este, mikor a nap eltűnt, feljöttünk a sötét éjszakába.

Úgy éreztük, valami ismeretlen személy rendelkezik velünk, akár a barmok szó nélkül dolgoztunk s szabad időnkben gyerekeket nemzettünk merő unalomból,

egész falut telepítettünk be rokonainkkal és gyakorta kettesben született ivadékainkkal.

Néha kijöttek hozzánk az urak, pénzt osztottak szét, de mégis nem ezek voltak a mi legszebb napjaink.

Szerettünk elszédülni az erős dohánytól és szerettük Johann Filipovics nevű munkavezető meséit hallgatni.

Őszbajuszú, komor medve volt az öreg, ő volt a gyerekek keresztapja és ő búcsúztatta el csúnya, összeaszott halottainkat.

Fekete ingben és fekete ördögbőr nadrágban ott álldogáltam mellette, de belőlem nem tudtak kifakadni a könnyek.

Honnan jöttem én, hogy így megkérgesedett a természetem?

Idegen vagy te itt is, mondtam magamnak és fölmásztam a hegyre, ami álmaimból emelkedett ki az égig.

Ime, két hajótörött matróz vándorolt a nedves felhők között, hívtak, hogy menjek velük megkeresni a hajót, ami aranyrakománnyal indult el Indiából s most döglötten fekszik a tenger fenekén.

Fiatalok voltak ők is, kék szalagok lobogtak a sapkájuknál s az édesanyjuk kirajzolt szívét viselték karjukon. Összefogódzkodtunk, három elvetemedett kölyök a felhőkben tántorogtunk életünk felé.

Kassák Lajos

P. Mattick: Riport

John Jacob Astor édesanyja nagybüszkén mesélte mindenkinek, hogy kislányának napi átlagszükséglete 75 dollár. Csak a játékszerek, amiket két-három év alatt eltört, megközelítőleg hatezer dollárt értek. Senki sem kételkedhet abban, hogy John Jacob ifjúsága boldog volt. Ami azonban ennél sokkal többet jelent, ez a boldog ifjúság nem rontotta meg. Nem lett tékozló és nem hasonlított azokhoz a szerencsés örökösök-höz, akiknek viselt dolgaival tele vannak az ujságok. Ellenkezőleg. Visszavonultan élt és élete tökéletesen összhangban volt arcának örökös savanyú kifejezésével. Szerelmi ügyei hosszú időn át tragikusak voltak és a világ jogosan lepődött meg, amikor váratlanul hírül adta a csinos Miss French-csel való házasságát.

Az esküvő, a ház tradícióinak értelmében bizalmas egyszerűségben zajlott le Newport kicsiny, de történelmi templomában. A helyiség virágkereskedőit nagy csalódás érte, mert John Jacob a virágokat és pálmadekorációkat birtokáról hozatta. Newport mégis hetekre az amerikai érdeklődés középpontjába került és dicsősége visszatükröződött polgárainak arcán, bármilyen nagyot is csalódtak anyagi várakozásaikban.

Az ifjú pár rezidenciájában, a fogadóterem asztalain voltak kiállítva a nászajándékok. Az ajándékozók neveit nem hozták nyilvánosságra, de rettenthetetlen riporterek megállapították, hogy az ajándékok között négy tucat ezüst teríték és nagyon sok ritka régi metszet is volt. A kertben felfedeztek egy izléses földszínű tizenhathengeres autót. Azt, hogy milyen volt az az ékszer, amit John Jacob szép feleségének elefántcsontkezére és porcellánszerű füleire rakott, nem volt megállapítható, csak az árát — másfélmillió dollár — sikerült megtudni.

Azután az Astorok „Superb” magánvaggójában, melyet a Pennsylvania-Pacific expresshez csatoltak, elindultak a nászútra. Boldog emberek! — A közönség természetesen élénk figyelemmel kísérte az ifjú pár mézesheteit. Hiszen mindenkinek megvoltak a saját reményei, vagy legalább emlékei. Az express rövid csikágói tartózkodása alatt interjú reményében tucatszámra rajzoltak a riporterek a vonat körül. Az Astorok azonban elfüggönyözték az ablakokat, nem kértek az olcsó népszerűség-ből és a riportereket hat magán-detektív természetük szerint gorombán, vagy udvariasan világosította fel az Astorok szerénységéről. Csak jelzővel lehetett a lefüggönyözött ablakokig jutni. A sajtó kénytelen volt a szakács interjújával megelégedni, aki rendkívül megtisztelve érezte magát és a nyilvánosságnak átengedte vásárlási jegyzékét. A világ megtudta, hogy az Astor-ház Vancouverig tartó útján nyolc tyúkot, két bárányt és három nyolcfontos portehouse-szeletet szándékozik elfogyasztani. Megtudta továbbá, hogy osztrigák, kagylók, grapefruit, barack, ananász, görögdinnye is hivatva vannak John Jacob, valamint feleségének finom inyét felfrissíteni. Ha eltekintünk a különböző boroktól, megállá-

pítható, hogy az Astor-ház gyomorkérdésekben is fölöttébb egyszerű volt, amit a világ nagy meglepéddel vett tudomásul. 1237

*

A napilapoknak azért vannak milliós példányszámai, mert nevelő, hazafias, kereskedelmi, irodalmi és tudományos értékeiken túl, ezer más célt is szolgálnak. Nem csak gondolatainkat és nemcsak szemeinket foglalkoztatják, hanem csomagolópapírként felhasználva megakadályozzák a folyékony sajt szagának tovaterjedését, turistáknak nélkülözhetetlen, mint tábortűzalágyújtó, stb. A világ egyrésze John Jacob Astor kulináris igényeiről értesül belőlük, az emberiség másik része pedig kitergeti a parkok pázsítjára és lepedőnek használja. Az emberiségnek ezen utóbbi részéhez tartozott Nokofsky Walter is, aki jóideje már abból élt, hogy végigkutatta a város szemetesládáit. A közigazgatás a polgárok védelmébe ajánlotta a parkokat és az utcák tisztántartása érdekében költséget nem kimélve, felállította fentemlített szemetesládákat. Nokofsky viszont ismerőseinek figyelmébe ajánlota, hogy reuma ellen ujságpapírral védekezzenek és a szemetesládák tisztántartásával legyenek a hatóságok segítségére. Ime, itt újra megmutatkozik, hogy ezen a világon minden harmónikusán illeszkedik össze.

Csak felületes demagógok és rossz írók akarják a világot éles ellentétekben ábrázolni. Csak olcsó sikerhajhászok vetemednek ilyen izléstelen szembeállításokra, mint például John Jacob Astor és Nokofsky Walter élete. Végeredményben ezek végletek, egyedülálló kivételes sorok. A véletlen sodorta őket speciális helyzetükbe. Egy-egy pillanatra csodálatot, vagy undort ébreszthetnek, de az igazi élettel szemben nem egyebek ezek, mint váltakozó mozgóképek. Semmitsem bizonyítanak és semmitsem magyaráznak meg. Mégis, ha olyan kedvvel foglalkoznak John Jacobbal, nem szabad rossznéven venni, ha valaki Nokofsky Walter életébe akar vetni egy pillantást. Ez annál is könnyebb, mert nem kell jelszó, nem riasztanak vissza szélesvállú detektívek és nem szégyeníthet meg egy nyavalyás szakács felfuvalkodottsága. Nokofsky sohasem tagadná meg az interjút. Unottan mutatna a szemetesládákra és megértően ajánlaná fel ujságjának felét.

* * *

Rose Tisachny asszony tudta mi az a nászút. Az ő nászútja már tíz éve elmúlt és csak három napig tartott. De elmulhatatlanul élt benne az emléke és oly közelinek érezte, mint a kis George kezét, aki mellette tipegett és a park üdítő levegőjében sem felejtette el, hogy éhes. Olcsó nászút volt. Társasutazás a Niagarához. Az eredményéhez képest azonban elég drága. Amilyen rövid volt az út, olyan rövid volt a boldogság. George születése, mint kellemetlen esemény jelentkezett. Ennél is kellemetlenebb volt, hogy apja keresetének várt lassú emelkedése nem következett be. Ez a remény volt a nászút tulajdonképeni alapja és amikor a remény lassan eltűnt, eltűntek a fények is a szerelmesek szeméből. amelyek egykor a Niagara szépségeit tükrözték vissza. Jött a munkanél-

---

munka

küliség. Jött az új munkaakalom. George apja hetenként hét napig egy tömegétterem bűzös konyhájában állt. Az edénymosószipban habjában a Niagara mellett töltött szép napokat látta, mint szenvedéseinek közvetlen okát. Egyedül minden könnyebb lenne, de kötve volt. Koloncként lógott rajta a felesége és George. Koloncnak érezte és lassan elfeledte őket. Elfelejtett törődni a gondolataikkal és kívánságaikkal. Apróságokon veszekedtek, később mindenben összemaragodtak. Minél tovább éltek együtt, annál messzebbre kerültek egymástól. Kétségtelen, George apja semmirekellő volt, de az anyja sem volt külömb. Nem tudták, hogy ők egy bolond világnak a megtestesítői, amelyik annál inkább tönkre jut, minél inkább harcol az életéért.

Rose, miközben a sötét parkban mendegélt, nem tudta, hogy George apja hol van. Nem is érdekelte. Égetőbb gondjai voltak. Nem volt lakása, sem kenyere és reménye sem volt, hogy ezektől a gondoktól megszabadul. Csak Nokofskyval találkozott, aki nem tudott rajta segíteni. Szemei éhesek voltak, akár a gyomra, vagy akár Rose és a kis George gyomra. Enni nem tudtak, hát beszélgettek, gondolataik annál elkeseredettebbek lettek, minél lágyabbá és gyengédebbé váltak a szavaik.

A holdfény ezüstre festette a fák lombját. A levegő tiszta volt és a tücskök ciripeltek. Majdnem olyan szép volt, mint Vancouverben. A város milliónyi fénye úgy csillogott a távolban, akár a szép Astorné asszony briliánsai. A kanadai hegyek éjszakai nyugalma feküdt a parkon és a földet az égető naptól való félelem hideg verítéke borította. Gondolatoktól terhes az éjszaka. Álmodunk és elfeledjük a hétköznapi mechanikus törvényeit. De egyik ember álma úgy különbözik a másiktól, mint a városi szemétládák a „Superb” szalonkocsi higiénikus konyhájától.

Nokofsky nagyon jelentéktelen, semhogy különleges pszichológiájára sok papírt volna érdemes pazarolni. Ugyan, kinek használna, ha cselekedéseinek okait a legvégsőig kianalizálnák? Elég, ha elmondjuk, hogy ezen az éjszakán, különleges agyában jótékony gondolatok születtek, melyeknek az volt a betetőzése, hogy először Rose Tisachny asszony, majd a saját torkát elvágta. De a halál nem volt irántuk kegyes. George hangosan kiabált és így mindketten csak kórházba kerültek. Később Nokofsky azt mondta a rendőrségen: „Nem tudtam látni a nyomorát, volt egy beretvám és úgy gondoltam, a legjobb végezni.”

Bolond emberek. Nemcsak a gazdagok útjai különösek és mozgalmasak, néha a szegényeké is az. Ez aztán megtölti az ujságokat és az emberek csodálkozva olvassák. Örülnek, hogy a végletek között élnek. Ugyan ki is akarna a valóságtól messzire elkerült millomos lenni, örökké szökni és rejtőzködni az emberi kíváncsiság elől, örökké védekezni a zsarolók és élősdiek ellen? Vagy ki szeretne helyet cserélni ilyen elállatiasodott Nokofsky-féle teremtményekkel, akik éjszaka borotvával a zsebükben csavarognak a parkokban? Hála istennek ezek csak az élet cirkusának attrakciói; belépődíj az igazi, az átlagember számára egy ujságpéldány ára. Elolvassák, elfelejtik és várják az új szenzációkat. Az élet soha sem fárad bele új produkciók szállításába.

Ford.: Szántó Róbert

André Gide: Kördal a gránátalmáról

1239

*A lehetetlen lelkiüdvösségre
Soká szomjajtok még
Testi öröm és érzéki gyönyörűség
Kárhoztasson, aki akar
Keserü testi öröm és érzéki gyönyörűség
Kárhoztasson: én nem merem.*

*— Hódolattal tekintek fel rád, buzgó bölc, Didier,
Ki meggyőződésedre esküszöl és azt hirdeted,
Hogy a szellem örömeivel semmi sem ér fel.
De nem éghet minden szellem ekkora szerelemben.*

*Hiszen igaz: én is kedvelem
Lelkem halálos vívódásait,
A szív és szellem tiszta örömet,
De titeket énekellek, élvezetek.*

*Testi gyönyörűségek, gyengédek, mint a zsenge fű,
Ütszéli virágokhoz méltók, kedvesek,
Mik gyorsabban hervadnak, mint a mezőn a lucerna,
Sarló alá hullanak s az első érintésre elszóródnak, mint a gyermekláncfű
bóbitája.*

*Látás: a leglehangolóbb érzékelés...
Minden, amit nem érinthetünk, lehangoló.
A szellem könnyebben ragadja meg a gondolatot,
Mint a kezünk azt, amit a szemünk megkívánt.*

*Mindig azt áhítsd, amit meg tudsz ragadni, Nathanael,
Ne vágyj teljesebb birtoklásra soha.
Érzékeim leggyengédebb gyönyörűsége
Az elcsitított szomjúhozás volt.*

*A hajnali pára bizony gyönyörűséges a mezőn, napkelte előtt
És gyönyörűsége a nap is,
A harmatos földet meztláb taposni élvezetes
És a tengerpart nedves homokját.
Patakban fürödni is gyönyörűség volt.
Ismeretlen ajkakra forrasztani ajkamat, sötétben.*

De a gyümölcsökről — mit mondják a gyümölcsökről, Nathanael?

*Ó, hogy nem ismered őket
Kétségbeejtő, Nathanael.*

*Héjjuk gyönyörűséges volt és izes,
Nedvdús, mint a hús, amiből vér csurog,*

---

munka

Vörös, mint a vér, mely a sebből szívárog.
Nem kellett még csak szomjaznom sem, Nathanael.
Aranykosárcákban kínálták őket.
Izük előbb visszahökkenett, példátlan émelyítő volt,
A hazai gyümölcsöktől merőben elütő
A túlrett goyave izére emlékeztetett,
Húsa pudvásnak tünt
És a számban maradt keserősége
S hogy elmúljon, egy másikba kellett beleharagnod
S a gyönyörűség jóformán addig se tartott
Amíg a nedve az inyedet érte.

S ez a pillanat azért volt olyan gyönyörűséges,
Mert utána még áporodóbban émelyedtél,
A kosár hamarosan kiürült...
Az utolsó gyümölcsöt benne hagytuk,
Mert nem volt szívünk osztzkodni rajt.

Ki mondja el, ami visszamaradt, Nathanael,
Keserűen tüzelő ajkunkról, ki beszél,
Nincs víz, ami lemossa róla
Emésztő vágy szikkadt belénk e gyümölcsök után.

Három álló nap jártunk a sivatagban utánuk.
Idényük elmúlt.
Hol milyen utakon találunk ujakat,
Hogy új vágyaink támadjanak, Nathanael?

Vannak, amiket tornácokon fogunk elfogyasztani
Szemben a tengerrel, szemben a lenyugvó nappal,
Vannak, amiket megcukrozva jégre teszünk
És pár csöpp pálinkával megöntözzük őket

Vannak, amiket fákról szedünk majd
Jól őrzött kertben elkerítő falak mögött
És árnyékban fogyasztjuk el őket, a trópusan tüzelő melegben.
Asztalkákat állítunk fel,
A gyümölcs garmadával hull körénk,
Alig hogy az ágak rezzennek
És életre kapnak a lomha legyek,
Fazékba szedjük a lehullott gyümölcsöt
Már az illatuktól lerészegedünk

Van, aminek a héjja szederjesre festi az ajkat s csak akkor nyulunk utána, ha
nagyon szomjazunk.
Homokos utak szélén teremnek,
Tövises bokrok levelei között villognak
És véresre sebezük a kezünket, mikor utánuk nyulunk,

Nem nagyon oltják a szomjúságot,
A melegben megaszalódnak,
El kell tenni iznek bődönbe,
Némelyik télen is savanykás izü
és felmarja a fogat, ha beléharapsz.

Némelyiknek mindig hús a husa, még nyáron is,
Gyékenyen kuporogva falják őket
Söntések mélyén.
Némelyiknek az emléktől szomjas lesz
Mihelyt elérhetetlen a számodra.

Beszéljek a gránátalmáról, Nathanael?
Pár garasért vesztegették őket azon a keleti vásáron,
Sás között árulták őket, halomban
Egyik-másik messzire gurult a porban.
És meztelen gyerkőcök hajoltak le értük,
Virágukat, mintha viaszból gyurták volna,
Olyan a színük, mint a gyümölcsé.
Rejtegetett kincs, kaptárgyönyörűség,
Izek orgiája,
Pentagonális szerkezetű.

A héjj reped, a magok kihullnak
Vérmagvak azúrkehelyben
Aranycsöppek mázas bronztálakon!

Most a fügét énekeld meg, Simjane,
mert titkosak a szerelmei.

A fügét énekelem, mondta a lány,
Mert titkosak a szép színei,
Mert a virága magába göbbed.
Füge! Elsötétített násszoba,
Illat kívül nem árulja el
És semmit nem szűr szerte az
Illata, mind íz lesz és gyönyörűség.
Nem szép virág; gyönyörgyümölcs,
Gyümölcsé lett érett virág...

A fügét énekeltem, mondta a lány,
Most énekelj meg minden virágot,
A csipősfanyar erdei somot
A hó alatt szelidülöt,
A rothadva jó lasponyát
S az avarszinü gesztenyét,
Amit tűz mellett törünk fel.

Ford.: Németh Andor

---

munka

Levelek egy halott árnyékában

II.

Uram, Ön nagyon jól tudja, hogy barátunk, akiről leveleimben szóltam, fiatal, jóeszű ember volt. Nagyszerű anyag lett volna korszerűen kulturált, felelősségteljes nevelő kezében. De őt nagyrészt az utca, kisebb részben az iskola, az otthon és a műhely nevelte. Mondottam már, nem volt különösebb egyéniség. Szüleitől nagyfokú érzékenységet és mint általában a proletárok magányosságának valami ki nem mondott szomorúságát örökölte. Ez az emberke, amíg nem lett szocialista és nem került be a szervezetbe, céltalanul, épen csak ödögött az életben.

Tévedés lenne azt hinni, hogy az embereket általában tudatos meggondolások, vagy nagy szociális felismerések vitték a szocializmushoz. Nem, Uram. Sokkal nagyobb szerepe volt ebben, különösen a fiataloknál, az érzelmi motivumoknak. Ezek az emberek vágyaikat élték meg a szocializmusban, kiszolgáltattott életüket helyezték a szocializmus védőszárnyai alá. A szocializmus alatt ők eleinte valami primitíven elgondolt, vagy még inkább csak sejtet új életformát értettek, valamit, ami más, mint az otthon, a műhely. Ezeket az érzelmi motivumokat kellett volna elmélyíteni úgy, hogy azok tudatos társadalomformáló erővé alakuljanak. Ez lett volna az Önök elsőrendű kulturális kötelessége, nemcsak barátunkkal, hanem mindenkivel szemben.

Önök azonban mindezt nem vették figyelembe. Természetesen az sem tűnt fel Önnek, hogy ebben az időben alig járt le a szervezetbe és észre sem vette ennek összefüggését azokkal a nagy társadalmi megrázkódtatásokkal, amelyek akkor zajlottak le az egész világon és amelyek együttjártak a szocialista munkásmozgalom összeroppanásával.

Ön itt a szememre vethetné, hogy én, aki állandóan a szocializmus kulturális, emberi elmélyítéséről beszélek, most egyszerre döntő jelentőséget tulajdonítok az aktuális politikai jelenségeknek. Nem uram. Ebben semmiféle ellentmondás nincsen. Szerintem a szocializmus kultúrája és emberi tartalma nem vonatkoztatható el az adott társadalmi tényektől és azok alakulásától. A kultúra alatt én nem holmi elefáncsonttornyot képzelek el, mindig összelátom a társadalmi eseményeket és azoknak az emberekre gyakorolt hatását.

A tudatos ember arra törekszik, hogy úgy önmagát, mint az eseményeket a lehetőség szerint társadalmi és történelmi távlatba állítsa. A politikai események azonban, mint minden, ami időben játszódik le, és mint általában az aktualitás, azonnal éreztetik hatásukat. És mert az ember először mindenre érzelmi úton reagál, az aktuális eseményeknek azonnali érzelmi hatásuk van. Senkitől sem lehet kívánni, hogy történelmi távlatokban érezzen. Az érzelem időhöz van kötve. Csak jelenideje van. Érzelmekre legfeljebb vissza lehet emlékezni, de érzelmeket előre lehetetlen elképzelni.

Ha tehát Ön a szociológia és a pszichológia között keresi a mélyebb összefüggéseket, barátunk érzelmi megrázkódtatásának okait az aktuális eseményekben találja meg. Az Ön kötelessége az lett volna, hogy ezt a megrázkódtatást tudatosítsa. És ha Ön nem dogmatikus „tudós”, akkor maga is rájön az igazságra, de egyben meglátja a mult nagy tévedéseit is.

A fiatalember elmesélte nekem, hogy mostanában szenvedélyes vágyakozást érez szép ruhák, fehérneműk, kabátok után. Amikor csak teheti, a ruhásboltok kirakatai előtt áll, órákig bámulja a holmikat. Folyton tervez, számol, hogy miképpen juthatna hozzájuk. Soha életében nem tapasztalta magán ezt a különös vágyakozást. Forróság önti el, ha csak rágondol a ruhákra, ingekre, pizsamákra, nyakkendőkre. A „ruhák” hozzászegődtek. Csökönyösen kitartanak mellette és ő lassankint beleélte magát abba a tudatba, hogy az a sok minden már az övé is. Odahaza lógnak egy szép szekrényben. És most már nemcsak ruhái vannak. A szobája újra festett és melegszerű bútorok állnak benne. Szenvedélyes, forróvérű, telteklű Tizzianvörös-hajú asszonyok „élnek” körülötte, olyan asszonyok ezek, amilyeneket még a moziban sem láthatott. A mellette élő lányok irreálissá váltak, elképzelt asszonyideálja valóság lett. A munkája nem érdekelte. Ugy ment be minden reggel a műhelybe, mint aki úgylis csak ideiglenesen jár ebbe az oduba. Megvolt szentül győződve, hogy hamarosan be tudja munka nélkül is rendezni az életét. Érzelmek állandóan alakultak, tárgyakat és formájukat gyors iramban változtatták. Épen ezért nem is részletezem ennek a változásnak nüanszait. A lényeg a fontos.

A szocialista mozgalom megtorpanása idején barátunk eltávolodott az eszme eddigi biztonságérzetet nyújtó védőszárnyai alól. Ő annakidején tudatos megfontolások nélkül került ezek alá a szárnyak alá, most ugyanúgy akaratán kívül, látszólag simán csúszott ki alóluk. Látszólag simán, ezt különösen hangsúlyozni kell, mert a valóságban ez az eltávolódás súlyos következményekkel járt.

Barátunknak eddig nem voltak egyéni problémái. Számszerű része volt ő egy meghatározatlan összszegszerűségnek: a tömegnek. De még csak nem is egész szám, hanem csupán egy törtrész, egy hányad. A törtek egyéni kérdései pedig elmosódtak a tömeg „kollektivitásában”. Az a mesterkéltség és inkább csak szavakban élő lendület, amit eddig hibásan szocialista társadalmi törekvéseknek neveztek, magábaszívta és úgylátszott, fel is oldja az egyéni problémákat.

A szocializmusban tényleg megvolt (és megvan) az a lehetőség, hogy az átlagembert kiemelje a maga szűk lezárt életének börtönéből, beemelje a társadalom eszmekörébe és történelmi távlatába. S erre annál is nagyobb szükség volt, mert az átlagembernek tulajdonképpen nincs egyéni élete, ez a típus csak sablonokban és szokásokban él, amely a maga körülhatároltságában és tartalmatlanságában elviselhetetlen nyomorult tengődés. A valóban egyéni élet gazdag, mert tartalma van és ez az élet soha sincs leszűkítve, mert egyéni karakterét nem a közösségtől való elhatárolódás, hanem a közösséggel való együttélés határozza meg. Az egyéniség valamely közösségideál igazi megtestesülése. Az egyéniségnek valóban nincsenek megoldatlan, csak egyéni problémái, de azok nagyjában egyek a közösség problémáival. De ahhoz, hogy valamely eszme fel tudja emelni az átlagembert és fel tudja oldani problémáit, hozzá is kell nyulnia ezekhez a kérdésekhez. És csak úgy érhet el eredményeket, ha az egyes személyeket emberileg megerősíti, elvileg egyéniségek kialakítására törekszik. Az egyén és a közösség dialektikus és nem számszerű viszonylatban állanak egymással. Ezt eddig Önök nem vették figyelembe. A társadalmi törekvések megtorpannak, mert az osztályt meniségbeli közösségbe tömörítették, és az embereknek nem volt erejük a társadalmi mozgalom megtorpanását megakadályozni, mert minőségükben gyengék voltak. Kiderült, hogy a szo-

---

munka

cialista mozgalom belső tartalmában semmit sem változtatott az átlagember sablonos, szokásokban kimerülő életformáján. A mozgalom tehát nem oldotta fel, hanem szólamaival csak eltakarta, beföldte a személyi problémákat.

Eddig barátunk is ez alatt a „kollektív” takaró alatt élt. Most észrevette, hogy a szocializmus „elerőtlenedve valahol messze, messze a hátamögött jár”, ő pedig magára maradt. Az önmagával való találkozás döbbenetes volt. A tudat alatt, az érzelmek bonyolult síkjain nagy viharok keletkeztek. Pusztító hatásuk annál is inkább nagy volt, mert tudatában semmi sem derengett arról, ami itt most benne, vele, körülötte lejátszódik. Ó, uram! Ha Ön csak egy kicsit is komolyan veszi eddigi szólamait, látnia kellett volna, milyen száanalomraméltó porszem az ilyen ember. Látnia kellett volna, hogy az ő kétségbeesett szubjektivitása, miképpen hat ki osztályának objektív elerőtlenedésére. És ebben a tragikus pillanatban meg kellett volna mozdulni Önben az embernek. Frázisoktól, iskolás képzetektől mentesen, a józan becsületes embernek. Ön nem eltévelyedésekről beszélt neki. Én korántsem akarom a szexualitás jelentőségét lebecsülni. Kétségtelen, barátunknál is felléptek ilyen zavarok, de ezek sok más mellett csak okozatok voltak és nem maga az ok.

Már említettem, hogy amikor barátunk az érzelmek, behatások, tehát a belső és külső körülmények szövevényes útjain visszakerült önmagához, rászakadt a magányosság érzése. A magányosság félelmetes az olyan embernél, akinél ez egyet jelent azzal, hogy mindentől elszakadt, egyedül van. Az egyedüllet eltorzítja gondolkodását, de mégjobban eltúlozza érzelmét. Mert az ilyen ember vak erők játékszeré lesz és öntudatlanul is ezekkel az eltúlzott érzésekkel igyekszik kitölteni magánya feneketlenségeit, végtelennek tűnő ürességeit.

Nagy magányában először észrevette a lakását. Ezt az ódút, ezt a lehangoló ketrecet, ami eddig fel sem tűnt neki. Hiszen azelőtt alig, hogy hazajött a munkából, bekapta ennivalóját és már el is rohant otthonról. Most nem volt hová menni. Ráért és meglátta milyen szörnyű falak között él. A történelmi fejlődésről réghallott előadások visszajártak az emlékébe. Előbb környezetére, lakására, ruháira, bútoraira, aztán a körülötte lévő emberekre és végül önmagára figyel fel. Észreveszi, hogy ahová néz és ahová lép, csupa újszerű és megoldatlan problémába ütközik. Barátság, szerelem, család, pénz, egészség, munka, csupa ijesztő kérdés és ő egyikre sem tud felelni. Látja, hogy semmi sincs jól, ami van, mindent kérdez, sürgeti a választ s neki nincs mondanivalója. A kérdések nem akarnak elhallgatni s ezzel együtt fokozódik a nyugtalansága. Nos, Uram! Nem tragikus jelenség ez, hogy ez a fiatalember éppen akkor döbben rá szörnyű sorsára, amikor már nagyon messze került a szocializmustól, amelynek éppen ezen a sorson kellett volna változtatni? Barátunk sohasem foglalkozott az élet elemi jelenségeivel. A szocialista vezetők közül senki nem is hívta fel erre figyelmét. Osztálytudata nem emberi tudatából fejlődött ki. Önök, emberi tudatával nem törődve, pumpálták bele az osztálytudat képleteit.

Ha grafikonyszerűen vázolnám fel Ön előtt a barátunk által megtett utat a szocializmustól vissza önmagához, önmaga tehetetlenségi, vagy elmélyült kisebbségi érzetétől a pszichoanalitikusba vetett reményéig, sokkal szemléltetőbb lenne ez a görbe, melynek éppen görbeségére akarom ezekkel a sorokkal felhívni az Ön figyelmét. És arra is rá akarok mutatni, hogy ez a fiatalember milyen kerülő utakon próbálta visszaszerezni elveszett biztonságérzetét. A fiút

izgatja a lakás, a ruha. Nem tudja, hogy keres valamit ebben a keresésben rávetíti érzelmeit a tárgyakra, amelyek öncélúvá válnak előtte. Pedig neki a lakás, a ruha, és sok minden más csak azért kell, hogy alátámassza velük két imbolygóan járó lábát. És Ön ekkor valami egészen mást mond ennek a lelki-leg ezerfelé szakadó fiatalembernek, mint amit mondani kellene. Értsen meg, Uram, nem a pszichológiáról és a szocializmusról, hanem a pszichologusokról és a szocialistákról van szó. Nem az Ön elméletében van a baj, hanem abban, hogy nem ismeri fel a helyzetet s a valósággal semmi összefüggésben nem álló alapról indul ki. Érthető, hogy a fiút még jobban összezavarta. Nem azért, mert nemiségének állítólagosan ferde irányát tárta fel előtte, hanem azért, mert a fiú nem kapott feleletet kérdéseire.

Mint fontos tény, meg kell említenem, hogy időközben a fiatalember huga munkanélküli lett. Anya- és lánya egyre gyakrabban veszekedett a pénz miatt. Barátunk megrettent attól a lealázó bánásmódtól, amit a huga kénytelen volt eltűrni. És megrettent a lezüllöttségnek azoknak a nyomaitól, amelyeket a lányon, a hiábavaló kísérletek, a munkakeresések, a megaláztatások után felfedezett. A munkanélküliséggel közvetlenül csak most találkozott először. Most látta csak mit jelent az, ha valaki átcúszik az ötödik rendbe. Ez a reménytelen sors még jobban felzaklatta. Még forróbbak lettek a lakás, a ruha, a jó élet utáni kíváncsi és most minden idegszálával aggódva a munkahelye felé fordult. Ne gondolja, Uram, hogy a munkája érdekelte. Nem. A szombat este kézhezvett kis pénzeszacskókba kapaszkodott görcsösen, mint az egyetlen szilárdnak vélt alapba, amelyen nyugodtan foglalkozhatott kíváncsiával. Ezeket a kíváncsikon nyugodott emberi biztonságérzete. Vágyai nem voltak elérhetetlenek. Kiszámította, hogy ha hetenkint ennyi és ennyi pengőt félretesz, bizonyos idő múlva lesz ennyi és ennyi pengője. Ez már valami. És ha együtt van az az összeg, nincs kitéve semmiféle meglepetésnek. Igaz, egyelőre nem rakhatott félre semmit, mintahogyan nem vehetett magának sem ruhát, sem bútort. Ez azonban nem jelentett semmit. Ő már zavartalanul birtokolta ezeket a tárgyakat. A képzelet fontosabb volt részére, mint a valóság. De hogy képzelődessen, szüksége volt arra a kis valóságra, amit a hetifizetések jeletettek. A képzelődésekkel belső nyugtalanságát csillapította. De felajzott szervezete egyre nagyobb csillapító adagokat követelt. Képzelődései mind messzebb és messzebb sodorták. Valahová, ahol semmivel sem kell törődni, semmit sem kell többé komolyan venni és semmi mást nem kell csinálni, mint a bene lévő nagy, nagy fáradalmakat egy rendes lakásban, tiszta ruhában, szép, kívánatos asszony mellett kipihenni.

Ön, uram, minderre most „velem együtt” azt válaszolhatná, hogy ezek a lelki megnyilvánulások természetes reakciói voltak az elmúlt évek politikai aktivitásának, amelyben a barátunk is tevékenyen résztvett. Valóban reakció volt ez. De én másképpen értelmeztem, ennek a reakciónak mértjét és hogyanját, mint Ön. Nekem az a véleményem, hogy nem lehet embereket éveken át permanens frázisködben, az állandóan vacilláló opportunizmus izgalmaiban, vagy permanens forradalmi lázban tartani. Ezzel már azt is megmondtam Önnek, hogy ezek a jelenségek nem a tényleges politikai, illetve szocialista társadalmi aktivitásnak, hanem az aktivitás látszatának voltak a reakciói.

Barátunk életét letarolták az évek — semmiért. És most, hogy valami-

---

munka

képen fentarthassa biztonságérzetét, pszichikailag visszaért a tulajdon, a birtoklás fogalmához. Nem egyedülálló jelenség.

Önnek, Uram, halvány sejtelmek sem volt arról, hogy barátunk ebben a nagy ninsteelségben milyen görcsösen ragaszkodott a birtoklásnak már az elképzeléséhez is s hogy ezek a képzetek, hogyan alakították tovább a jellemét, az emberekkel, többek között a mesterével szemben tanúsított magatartását. Egy napon észreveszi, hogy a nagy nehezen kiépített nyugalmi állapota egyedül és kizáróan ettől az egy embertől, a mesterétől függ. Barátunk kis üzemben dolgozott. Az „öreg” gondolkodásában, munkamódszerében, karakterében, tegnapi napról ittfelajított kismester. Szeszélyes és garázda ember, akit szemmelláthatóan szintén megfogalmazatlan bajok nyomorítanak. Vagy sóhaj, vagy éktele nélkül káromkodik, de ez a káromkodás is úgy hallatszik, mint a kutya szűkülése. Ő még a régi fajta, szereti az italt. Sokszor részeg. Ilyenkor a segédeknek székálja, és öregedő lányát dicséri, akit szeretne férjhez adni. Olykor már a segédeknek is felkínálja a lányt. De azok magukban kinevetik az öreget a lányával együtt, akinek hosszú haja van, nagyon szemérmes, utálja a strandot és szidja a kiránduló fiatalságot. A segédek csak magukban kuncognak, de a barátunk gyűlöli ezt a kelekótya, kapkodó, helyét nem találó főnököt. Gyűlöli azért, mert ki van neki szolgáltatva, mert tőle függ a sorsa, amelyért a huga munkanélküliségének hosszú hónapjai után, most szinte hisztérikusan remeg.

Ime Uram, megint rámutathatok Önnek egy tragikus pontra. Barátunk részére az osztályharc is akkor lesz sorsprobléma, amikor már nincs a háta mögött az az erő, amely ezt a harcot tudatosítaná, társadalmosítaná és a vak gyűlölet kapkodása helyett, megfelelő irányba terelné.

A gyűlölet rossz tanácsadó. Barátunkban pedig úgy forr és sístereg ez, mint valami izzó katlanban. Vannak pillanatok, amikor beleszédül abba az elképzelésbe, hogy most mindjárt rárohan erre az emberre és leüti egy vasdoronggal. Nem gondolja át tettének céltalanságát. Ő csak egyet érez, kiszolgáltatottságát. És félelmet érez. Lászlólag a szombatesti zacskókért remeg, valójában magát félti, a biztonságérzetét óvja.

De a gyűlölet most már ki nem irthatóan benne van. Ön, mint pszichológus, nagyon jó tudja, hogy az ilyen intenzíven átélt érzetek nem tűnnek el nyomtalanul. Legjobb esetben átalakulnak. Barátunknál a gyűlölet az önmagát féltő gátlások behatása alatt nem válnak tetté. Félelemmé alakulnak. A félelem rémület lesz. A rémület kialakulását nagyban elősegítette az is, hogy egy nap bejön az öreg a műhelybe és vad „szocialista” szónoklatba kezd. Szidta a tőkét, szidta a bankokat, a zsidókat, a marxistákat és végül kijelentette, hogy mindez már nem sokáig maradhat így.

Első nap mindenki azt hitte, hogy az öregből a bor beszél. De a következő napokon meg kellett győződnie arról, hogy az öreg mostanában nem iszik, szólamaít gondosan megfogalmazza és látszik, hogy át is éli azok igazságát. Uram! Szeretném egészen precízen érzékeltetni azokat a finom árnyalatokat, amelyekből barátunk rémülete ezekben a pillanatokban összetevődött. A szocializmus újrahallott igéi ebből a szájból és az a tudat, hogy az öreg kiszólásai ellene is irányulnak, a végtetekig elmélyítették ijedelmét. Ugy érezte a birtoklás lehetősége forog itt veszélyben, mert az öreg „szocializmusa” meg akarja fosztani mindattól, amit ő már a magáénak tudott.

Zavarodottan, tájékozatlanul állt ezzel a jelenséggel szemben. Egészen

halvány és egészen távoli sejtései voltak arról, hogy új korszak van körötte kialakulóban, amelyet ő sem ésszel felfogni, sem érzéssel átérezni nem képes.

Őn nagyon jól tudja, hogy ez az új korszak tényleg bekövetkezett. Új „szocializmus” keletkezett, amelyben minden összemosódott és összegabalyodott. Zsidók fajvédők lettek, jámbor kispolgárokból forradalmárok váltak. És a „forradalmárok” nagyrésze eladta az ócsárolt szabadságot egy véka illúzióért.

Barátunk nem meggondolásokban, vagy logikai konstrukciókban, hanem az idegeiben foglalkozott az elkövetkezendő időkkel. Vannak tisztára gondolati kérdések, amelyekre az ember adott esetben csak az érzelmeivel reagál. Barátunk is szorongások, levert, kedélytelen órák, csüggedések és nekilendülő reménykedések között élte meg ezt az izgalmakkal teli jövőfélelmet.

Őn uram azt is nagyon jól tudja, hogy az ilyen érzelmi feszültségek egy bizonyos ponton túl elpattannak. A felajzott lélekállapot ideges lendülete megtörik, az izgalmak, amelyek úgy sisteregtek és lobbantak, mint a kilőtt rakéta, tompa, sötét közönybe hullanak vissza.

Az uton útfélen hangoztatott új „szocialista” frazeologia egy pillanatra feltámasztotta bene a régi szervezett munkást. Gondolkodni kezdett és eszébe jutott, hogy öt-hat évvel ezelőtt úgy beszéltek a szocialista társadalomról, mint valamiről, ami holnap megvalósul. Túl voltak ők liberalizmuson, demokrácián, humanizmuson. Jóformán már a szocializmuson sem volt sok gondolkodni valójuk. Ők már ezt is elintézték, és várták eljövételét. Eszükbe sem jutott, hogy vannak széles néprétegek, akik akkor még a túlhaladott eszméknek a létezéséről sem tudtak. Most észrevette, hogy az új „szocializmusban” a régi eszmeáramlatok jelentkeztek eltorzultan és mindenféle misztikus ideologia ködeibe burkoltan. Látta, hogy akkor ők üvegbura alatt éltek, saját elgondolásaik gözében elkülönültek az élettől, mint ahogyan most is távol esett napjaitól. Ő ma már nem képes ehhez az új „szocializmushoz” visszatérni. Érdektelenné vált a részére, s csak egyet érez: sokkal bizonytalanabban lebeg a tegnap és a holnap között, mint ezek, az új „szocialisták” az ő zavarosságukkal.

Távol mindentől és mindenkitől, belsőleg teljesen szétesve élte napjait. Csak szervezetének automatikus mozgása tartotta őt felszinen. Élt, mert dolgozott benne a tüdő, a szív, az izmok mechanizmusa. De ebben a mechanizmusban nem volt semmi tartalom. Még az élet önmagáért való kíváncsága sem volt meg benne. És a szervezet a lelki szétesettség miatt bizonyos idő múlva elernyed. Ellenállóképessége legyöngült. És egy könnyű természetű hűlés gyorsan véget vetett működésének.

Barátai még egyszer összegyűltek koporsója körül. És senki nem sejtette, hogy az a bizonyos meghülés csak azutolsó lökést adta meg a régen sír szélén álló fiatalembernek, aki csak önmagának nem tudott megbocsátani.

Uram! Befejezem soraimat. Lehet, hogy nem fejtettem ki bennük egészen precízen gondolataimat és lehet, hogy az analízis sem volt teljes. Bizonyára kihagytam néhány nagyon fontos momentumot. Amennyiben valóban így történt, megvan az a keserű elégtételelem, hogy ez is csak az én igazamat támasztja alá. Azt, hogy mennyire nem voltunk őszinték sem magunkhoz, sem egymáshoz és azt is, hogy mennyire korszerűtlen volt a mi „szocialista” munkálkodásunk.

Gró Lajos

---

munka

Hozzászólás Molnár Antal: Zeneesztétika és Szellemtudomány c. tanulmányához

„...elmondható tehát, hogy a zeneesztétikai tudomány jövője sem keresendő másban, mint a deskriptív és normatív módszer egyesítésében.”

Mi a művészet — kérdi minden metafizikus eredetű esztétika, hogy ebből a lényegproblémából vezethesse le és kövekeztesse ki — milyennek kell lennie a művészetnek.

Milyen a művészet — kutatja minden pozitív jellegű esztétika. Ez a kérdés általában kétféleképpen vethető fel:

1. milyen a művészet tárgya önmagában véve és
2. milyennek mutatkozik a művészet, reánk gyakorolt hatásában.

Az előbbire az objektív esztétika tárgyi megállapításai, az utóbbira a szubjektív esztétika általános meghatározásai válaszolnak.

A *szubjektív esztétika* minden művészi terméket a szemlélőre gyakorolt hatásában vizsgál. A művet élménykeltő jelenségnek, pusztán élményanyagként tekinti és a kiváltott élményhatás természete szerint értékeli. Így végeredményben a művészi élmény értékét a hatásban megmutató törvények határozzák meg a szubjektív esztétika szempontjából. Ezek a törvények egyaránt lehetnek fizikai, fiziológiai, pszichikai, sőt pszichoanalitikus törvények. Mindenkép a szemlélő alany élmény-sajátosságait határozzák meg elsősorban és csak visszahatásukban tükrözik magát a műalkotást. A szubjektív esztétika feladata a művészi hatás és élménykeltés feltételeit kitanalozni és rendszerbe foglalni.

Ez a szubjektív élményesztétika a múlt évtized művészi mozgalmában eljutott önmaga ellentétének kitermeléséig. Ez az ellentét az objektív esztétika, illetve annak különböző kísérleti ágai, irányzatai. Brecht, Dudov és többen Németországban nyíltan tagadták az élményesztétika egyedülálló érvényességét és műveikben egy jelenségművészet elveit kísérlék megvalósítani. Szubjektív élményértékek helyett, objektív történelmi és társadalmi jelenségértékeket igyekeztek kitermelni műveikben. Általánosításaik azonban ma már egyoldalúnak és elhamarkodottnak tünnek. A szubjektív jelenségeket polgárian individuálisnak, az objektív ideált kollektívnek értelmezték társadalmi ideáljaik vetületében. Az objektivitásban nem szemléleti formát, hanem befolyásoló tendenciát láttak. Nem jutottak túl a polgárinak nevezett egyoldalú élményértékelés destruálásán, bár mozgalmukban tagadhatatlanul egy korszerű esztétikai szemléletváltozás jelei mutatkoztak. Annál inkább vonulnak szemlélődésbe követőik és utódaik Németországban. Az objektív tárgyszerűséget, elvont tárgyilagosságnak értelmezik és elődeik társadalomtudományos tenden-

ciái elől szellemtudományos elszigeteltségbe merevednek. Az objektív esztétika irányába való tájékozódás azonban náluk is megmutatkozik.

Az objektív esztétika magát a műalkotást vizsgálja. De nem élményt-keltő hatásában, hanem önmagában, mint művészi jelenséget. Tárgyszerű leírással igyekszik megközelíteni a műformát és a műben megjelenő immanens szellemi egységet, a stílust. Végül a formaalkotó és jelenségmeghatározó elemek egybevetésével rendszerbe foglalja megismeréseit. Mindez természetesen csak általában vonatkozik az objektív irányú esztétikára és nem esetlegesen bizonyos teóriákra vagy iskolákra, ahogy a szubjektív élményesztétikai jellemzés is általánosító volt.

Ha a művészi jelenségek tárgyszerű leírása a zenében teljes mértékben keresztülvihető lenne, az objektív szemlélet tagadhatatlanul a legmegfelelőbb módszer volna zeneesztétikai ítéleteink anyagának megállapításához. Kérdés — lehetséges-e az ilyen teljesen objektív és tárgyszerű ténymegállapítás a zenében? Mászóval: az objektív szempont mint módszer maradéktalanul alkalmazható-e a zeneesztétikában?

Míg a képzőművészet minden alkotása, nemcsak mint művészi élményanyag, hanem mint tárgy (sok esetben, mint indifferens eszköz) is adva van számunkra, a zene, mint személyes élményünktől független objektum nem létezik. Míg másfajta műtermékek nemcsak művészi hatásukban, hanem tárgyszerű állagukban is megközelíthetők, vagy szemlélhetők, a zene csak, mint élmény realizálható jelenséggé. Csak személyes élmény útján idézhető fel, jeleníthető meg — leírva csak dokumentum marad. A jelenséghatás szubjektív feltételei alól a zenében sokkal kevésbé vonhatjuk ki magunkat, mint pl. a képzőművészetben. Élmény és jelenség a zenei szemléletben szükségképp egybeesik és el nem választható. Ha ez így van — mennyire bizhatunk a zenei jelenségek objektív megközelítésének lehetőségében? Az objektív ténymegállapító eljárás, ha garantálja is a következtetések és megítélések anyagának tárgyszerű tisztaságát, zenei téren alig alkalmazható fenntartás nélkül.

A szubjektív esztétika *meghatározó* jellegű, mert a hatás analizisével az élmény karaktere szerint megítéli a művet. Az objektív esztétika inkább *megállapító* jellegű, mert nem kíván egyebet, mint az elfogulatlan szemlélet számára közvetlen megnyilvánuló formaképződést és stílusalakulást megállapítani. Élmény és jelenség azonban a zenében elválaszthatatlan. A zenei élménymeghatározó elemek egyoldalú analízise tehát önmagában ugyanolyan kevésbé tarthat igényt arra, hogy egy reális zene-esztétika teljes feladatkörét kitöltse, mint a jelenségalkotó elemek objektív szintézise. Feltéve azonban, hogy az objektív zenei szemlélet, mint módszer maradéktalanul alkalmazható — újabb kérdés, hogy általános esztétikai elvé elöléptetve megmaradhat-e sajátos feladatkörének határain belül?

Ez az esztétika ma még zenei téren nem több, stílusmegállapító objektív

---

munka

leolvasásnál. Kétségtelen azonban, hogy az *objektív szellemiség* elvévé előléptetve stílusmegállapító módszerből *stílusalakító* megítéléssé válik. Az esztétikai felismerések normatív ereje és befolyásoló karaktere olyan retrográd tendenciákat szabadít fel az objektív elvek egyoldalú alkalmazásával, melyek nemcsak a múlt zenei értékeinek megismerését, hanem a jelen esztétikai jelenségeinek megítélését és a zenei fejlődés jövőjének alakulását is befolyásolják.

Ha feltesszük, hogy az objektív módszer garantálja leginkább az esztétikai felismerések tudományos megbízhatóságát, a megítélés elveinek realitását a zenében, csak a szubjektív élménymeghatározó elemek tudatosítása biztosíthatja. A jelenségalakító befolyásolás a zenei műalkotás területén öntudatos *kritikán* keresztül történhet. Ez a kritika nem csak a kész művekről leolvasott, tárgyszerű megállapításokat előrevetítő, hanem a továbbalakulás szempontjait visszavetítő is kell, hogy legyen. Ahogy az elméleti esztétika sem csupán a kritikai normák gyűjteménye, úgy a kritika sem merülhet ki az elméleti esztétika szempontjainak gyakorlati alkalmazásában. Az esztétikai elvek továbbalakulása irányítja a műalkotó tevékenységét, de nem kevésbé befolyásolja a műalkotó tevékenysége az esztétika általános szempontjainak továbbalakulását. A közvetítő itt a kritika, mint a kölcsönös befolyásolás hordozója. Az ilyen kritika nem különülhet el az esztétikától, mert szerves részét képezi annak. Elmélet, módszer és gyakorlat az esztétikában és különösen a zeneesztétikában nem működhet egymástól függetlenül, önálló mehanizmusként. A jelenségszemlélet módszeres megállapításai, az élménymegítélés szubjektív szempontjai és a kritikai gyakorlat befolyásoló tendenciái egymást kiegészítő összefüggésükben mutatják egy reális zeneesztétika körvonalait.

Justus György

Móricz Zsigmond történelmi regénye

Ha vizsgáljuk az utóbbi évtizedben egymásután megjelenő történelmi regények eredetét — keletkezésük okát abban találjuk, hogy a regények alkotói elmenekültek a történelmi múltba a saját koruk, a mi korunk problémái elől. Pedig ezek a problémák föltojgatják és vallomásra szorítják az írókat. De a divatos történelmi regényírók tudták jól, hogy látni és vallani ma tilalmakba ütközik. A tapasztalat arra tanította meg őket, hogy a felület is éget, a leg-egyoldalúbban s legkönnyebben megfogott téma is terhes a fenyegető, kellemtelen viszonyokkal és tényekkel.

De a menekülők öntudatos számítók is voltak, mert tudták: a történelmi múltban nemcsak, hogy tilalmak és veszélyek nem fenyegetik őket, de „*érdekesebbek*” és „*jelentősebbek*” is lesznek műveik. Mert tudták, hogy elég egy-egy rég letűnt kor külsőségeivel dekorálni kis szerelmi történeteiket, s az

egzotikumtól már kapóssá, sőt *nemzeti cselekedetté* válik írásuk. És így halmoztak romantikus kalandokat hősi tettekre, így tarkították bűnökkel az amúgy sem szüzi történelmet tudatosan félrevezető mesteremberek és dilettánsok.

Természetes, hogy az *igazi* történelmi regénynek eredete nem lehet ily gyáva szociális s ily hazug művészi indok. De eredete lehet az író célja, mely odá irányul, hogy az intézmények gyökerét, a társadalmi és lelki tagozódás alapjait megmutassa, nemzetének létében rejtőző s egy régebbi kor visszahozott levegőjében kivirágzó *leglényegét* feltárja. És eredete lehet még az író *művészetének* egyéni sajátossága, mely, hogy teljes egészében kifejlődhessék, esetleg a jelenkortól eltérő környezetet és korszellemet követel.

Ez a két motívum működött közre Móricz Zsigmond történelmi regényének, az *Erdély* című trilógiának alakulásakor.

Móricz Zsigmond meg akarta mutatni s valójában meg is mutatja a magyar nemzeti élet jellemző és lényeges alapjait. Az író megérzi, s *Erdélyével* a XVII. században demonstrálja is, hogy minden küzdelem csak látszólag az eszmék harca. Mindaz, ami külsőleg, mint protestantizmus és katolicizmus, a császári magyar és erdélyi magyar viadala jelenik meg, azt belülről az örök mozgatók: a vér és az arany, szerelmi éhség, hatalmi kapzsiság, fékevesztett indulatok, s tudatos gazdagodásra törekvő erők irányítják. A szó állampolitikáról, nemzeti sorsról és dicsőségről, Jézusról harsog, — az emberek gondolata pedig egy megszerzendő új birtokba, állásba, adományba, vagy női testbe kapaszkodik. Leleplezés Móricz regénye: őszinte leleplezés. Talán nem is tudatos, hisz Móricz nem egy előzetes történelemfilozófiai gondolattal, vagy szociológiai irányzattal dolgozza meg anyagát, hanem kiváló ösztöne az, ami a dolgok lényegére rátalál. Móricz Zsigmond paraszti származása ősi lázongást hordoz magában minden ellen, ami „*úri*” s most az író leleplezi a magyar politikát irányító görögtüzes, kardos és díszmagyaros „*úri huncutságok*”-at.

Mindezért nem menekülés, de vallomás Móricz trilógiája.

Másrészt pedig, az esztétikai oldalról is meg kell értenünk, hogy az író miért nyúlt a történelemhez? Az ő bőséges, zabolátlanul kitörő ereje mindaddig szétvetette regényeinek szűknek bizonyuló kompozícióját. Elvágakozása a nagyméretezésű regényalakok irányában, most végre stílusosan megvalósulhatott ebben a történelmi regényében, mert itt nem törte meg lendületüket, mint Turi Daniét, Matolcsi Miklósét, Kerek Ferkóét, a magyar falu, a magyar kisváros fojtott levegője, kisigényű lehetősége. Egy nemzet sorsát tartja kezében az Erdély egynéhány alakja. És sokkal kevesebb a gát, mely akadályozza őket; van mód és alkalom a gondolatok és tettek szárnyalására, az ösztönök, a vágyak maradéktalan kiélésére.

A trilógia tengelyében vezető történelmi alakok állanak, olyanok, akik-

---

munka

nek tetteit, cselekedeteit, de még csak jellemeit sem lehet átkölneni, ha az író nem akarja elveszteni hitelét. Móricz ökonómiával használja a történelmi hűség által még megengedett szabadságot. Az általa megjelenített motívumok, közlrol megmutatott indulatok, álmok, célok nemcsak élökké teszik a regényhősöket, de *egyedül így értelmezhetőkké is*. Móricz hű a történelemhez és hű önmagához. Az Erdély Báthory Gáborjának szerelmi mohósága és kalandos hatalmi vágya a magyar nagyúr lényege, felnagyítva, s egy fékét vesztett zseni lángjával. De Báthory Gábor ugyanekkor nem más, mint egy tágabb horizonthoz, szabadabb cselekvési lehetőséghez jutott paraszt, egy történelmi Turi Dani. És Báthory mellett és után ott áll Bethlen Gábor ugyanazokkal az összetevőkkel, de más lelki rezultánssal. Az ő cselekedeteinek is vér és arany a mozgatója, nála azonban az energiák átalakulnak és látjuk azt az utat, mely az önzés elsődleges ösztönétől a kollektív boldogulás megérzéshez vezet.

A két férfi-főalak mellett Báthory Anna és Károlyi Zsuzsanna szugesztív egyéniségei s a hatalmas torzók: Pázmán, Széchy, Thurzó, Esterházy ... a korszellemet hordó erkölcsi parancsok tetteiknek, gondolataiknak alapjai.

S a nagy történelmi színjáték kórusaként — egyedenként és tömegekben — megjeleníti Móricz a népet is: az alföldi és erdélyi parasztot, döbbetes kontrasztjukban, a ragadozó természetű hajdut, s az építómunkájú, kollektív szellemű szász városi polgárt.

A történelemtudományi munkákban megtanulhatjuk és megismerhetjük egy kornak a lényegét, ebben a regényben megérezzük a lelkét, *megéljük az életét*. És mert, Schöpfung Aladár szerint „a magyar gondolkodás számára a történelmi mult valahogy mindig közelebb áll az aktualitáshoz, talán azért, mert a magyarság lét-problémái közül egyik sincs végleg megoldva, ugyanazok a létkérdések, melyek századokon át felmerültek, minduntalan újra és újra felmerülnek, megújulnak és izgatják a lelket” — ezért érezzük azt, hogy bár az Erdély összefogottan adja a XVII. század korának szellemét, harcait, erkölceit és embereit, ezenfelül, egy másik, letűnt korban megmutatja a mai magyar élet multból örökbe ránkmaradt lelki irányzatát is.

A korhűségnek külsőségekben való megnyilvánulását sem hanyagolja el Móricz és örömmel mutatja meg ruhákban, fegyverzetekben, intézményekben és szokásokban történelmi tájékozottságát. De egy-egy ilyen betekínthetés a műhelybe sem hat zavarólag, mert az író mindent felold és beolvaszt regénye vaspatakjába.

Móricz mindent alakjainak szemével néz meg, ezek recehártáján látjuk meg a dolgok képét, sőt a külső események emberekre gyakorolt hatását is. Ami az Erdélyben történik, az nem mult a számunkra, hanem jelen, olymódon, mintha ott élnénk mi is az íróval együtt Báthory Gábor „Tündérkert”-jében, „a nagy fejedelem”: Bethlen Gábor közelében, vagy a Pázmán hatása alá ke-

rülő Csonka-Magyarországon. Minden eseménynek, hírnek magunk is érezzük ujságját, tehát azt, hogy *most történik*. A legnagyobb erő ez, ami a különböző korszellemelek hatása alatt álló olvasót és olvasott tárgyat fenntartás nélkül, emlékezés nélkül, a jelen illúziójával összekapcsolja. Ennek a kapocsnak alkotórésze a mese is, mely nagy bőségben és változatosságban elevenedik meg. Ez az epikai része az Erdélynek, a másik része: drámai jelenetezés, izzó párbeszédek, gondolati monológok. A két elem együtt viszi előre a cselekményt, együtt segíti elő a jellemek és sorsok kifejlődését és itt teljes mértékben láthatjuk, mint adja az Erdély egyszerre a magyar történelmi regény két régi mesterének, Jókai és Kemény művészetének legerősebb két oldalát.

Az Erdély stílusában Móricz összevegyíti a mi korunk irodalmi és népi nyelvezetét regénye korának forrongó nyelvével, s egy olyan pompázó és magávalragadó stílust teremt, mely hiány nélkül szuggerálja a felidézett kort. Szín és íz van ebben a stílusban és épp a XVII. század kálvinizmusának és ellenreformációjának barokk színe és íze.

Az Erdély Móricz Zsigmond írói munkájának csúcsteljesítménye. Hiánytalan összefogója művészete speciális értékeinek s annak a szerencsés, biztos ösztönnek, mellyel az író az emberek lelkére s a történelmi vagy szociális alakulások lényegére rátalál.

Milyen különös mégis a csönd, mellyel az irodalmi közvélemény a trilógiát fogadta! Annál is különösebb ez, mert hisz Móricz nemcsak paraszti származású, de irányzatában népinek is megmaradt alkotó s biztos, hogy mint ilyen a legnagyobb a magyar irodalomban. Az az új népies-nemzeti irányzat pedig, mely a politikai események, s a reformokat hangoztató nemzedék előretörésének hatása következtében irodalmunkban mindinkább hangosabb lesz, csodálatosképp mégsem érzi magához közel Móricz Zsigmondot, aki pedig eszményük lehetne. Móricz Zsigmond nem vezérük, mert nem szaval, nem gloriifikál, de rátalál és rámutat a nemzeti élet hibáira és bűneire. Írásai ösztönösen és sajátos népi lendülettel vezetnek el azokhoz a kérdésekhez, melyeket az uralkodó politikai és irodalompolitikai irány jelesei hangoztatnak. S ezek a jelesék mégis átnéznek Móricz legteljesebb művén, mintha nem is lenne semmi közösségük vele.

És épp oly különös, sőt megdöbbenő, hogy a másik oldalon is hallgatnak, s a szocialista sajtó, mely oldalakon át foglalkozik egy-egy megjelent nagyhangú nemzeti irányú történelmi ponyvaregénnyel, az Erdélyt észre sem veszi. Észre sem veszi Móricz Zsigmond ösztönös paraszti lázongását és leleplező szociális teljesítményét.

Murányi-Kovács Endre

---

munka

A társadalmi fejlődés mai problémái

I.

Az utolsó évek súlyos vereségei eddig példátlan mérvű válságba sodorták nemcsak a praktikus munkásmozgalmat, hanem a marxista elméletet is. Nyilvánvalókká lettek a mozgalom súlyos belső hibái, amelyek képtelenné teszik arra, hogy a mai kor feladataival szemben megállja a helyét. Következésképp gombamód elszaporodtak az irányok és csoportok a pártokon belül és kívül. A kommunista és szociáldemokrata pártok vetélkedéséhez most még ezeknek a csoportoknak a háborúskodása is járul.

A vereségek okait a különböző csoportok más-más körülményekben látják és ehhez képest más-más úton keresik a mozgalom regenerálódását. Itt a mozgalom krízise érintkezik az elmélet krízisével. De az elmélet terén a vita ritkán megy túl a taktikai, szervezeti, pártideológiai problémákon a társadalmi fejlődés alapvető problémáig. Ebben a tekintetben az a közkeletű nézet járja, hogy a kapitalizmus hanyatlóban van és hogy a helyzet érett a szocializmus megvalósítására. Még a szociáldemokrácia is, amely a gazdasági krízis előtt tagadta ezt a felfogást, ma magáévá tette.

Ezzel azonban az elmélet krízise nincs elintézve, sőt ellenkezőleg, épen ezen a ponton csúcsosodik ki. Ha az objektív helyzet történelmi szükségszerűséggé teszi a munkásosztály forradalmi előtörését, nos, hogyan lehetséges, hogy a munkásosztály ellenkezőleg passzívan viselkedik, vagy legjobb esetben védekező magatartást tanúsít, legalább is Európa ipari államaiban?

II.

A kapitalista társadalmi rend hanyatlása és bukása, mint történelmi perspektíva, a marxizmus gazdasági és történelmi elméletének velejében gyökeredzik. Marx szerint, amint minden eddigi társadalmi rend megbukott, mikor az alapját képező termelési mód gátolta a termelő erők fejlődését és új társadalmi rendnek adta át a helyét, amelynek elemei már a régi rend keretei között kifejlődtek, úgy a kapitalizmus is gátjává fog válni a termelőerők fejlődésének és át fogja adni a helyét a szocializmusnak, amelynek elemei, a termelés fokozódó társadalmisításának és a lakosság fokozódó proletarizálódásának formájában, már a kapitalizmus alatt kialakulnak.

Marx a termelés társadalmisítását és a proletarizálódást, mint fejlődési tendenciát, részletesen kimutatta, de nem mutatta ki, hogy miért és mikor válik a kapitalista termelési mód a termelőerők fejlődésének akadályává és így miért kell szükségképpen megbuknia. A Kommunista Kiáltványban a periodikusan jelentkező gazdasági kríziseket annak a szimptomájaként fogja fel, hogy a kapitalizmus máris összeférhetetlen lett a termelőerők fejlődésével.¹⁾ Ezt a felfogást utóbb Engels nyilvánosan revideálta,²⁾ rámutatva arra is, hogy a kapitalizmus fejlődése az európai kontinensen 1848 után hatalmas lendületet vett. Ez azonban nemcsak annyit jelentett, hogy Marx és Engels 1848-ban a helyzet érettségének megítélésében „túloztak”, hanem elméletileg is nyitva maradt a kérdés, hogy mi által válik a kapitalizmus a termelőerők fejlő-

désének gátjává. Marx a Tőke harmadik kötetének töredékes feljegyzéseiben³⁾ már nem a krízisekből, hanem a profitráta süllyedéséből vezeti le a kapitalizmus alkonyát; de ez az elgondolás nem plauzibilis, hiszen a profitráta, vagyis a befektetett tőke és a profit arányának süllyedése, amint maga Marx kimutatta, nem jelenti a profit tömegének süllyedését (nullára a profitráta sohasem süllyedhet) és nem lehet belátni, hogy a kapitalista rendszer miért nem működhetnék alacsonyabb profitráta mellett is. Úgy látszik, Marx maga sem tekintette ezt a megoldást véglegesnek. Így a kérdés megoldatlan maradt.

A világháború előtti elméleti marxista irodalomban, amelynek fő-tárgyai természetesen a kapitalizmus fejlődési tendenciáinak érvényesülési formái voltak, csak Luxemburg Róza vetette fel újra a kérdést. *Megoldási kísérlete*,⁴⁾ amely teljesen eltér Marx elgondolásaitól, frapánsan egyszerű, de téves. Szerinte az értéktöbbletet, amely természetesen áruk formájában születik meg, kapitalista tulajdonosai nem adhatják el sem más kapitalistáknak, sem a munkásosztálynak; az értéktöbblet csak úgy „realizálható”, hogy „harmadik személyeknek”, akik sem nem kapitalisták, sem nem proletárok, adják el; az ilyen harmadik személyek utáni hajszája készíti a kapitalizmust imperialista gyarmatpolitikára; a gyarmatosítás azonban oda vezet, hogy a kapitalista termelési mód elterjed az egész földön; következésképp a „harmadik személyek” előbb-utóbb elfognak, a krízisek egyre súlyosabbakká válnak és végül a kapitalizmus összeomlik. Ez az elmélet régen megvan cáfolva annak a kimutatásával, hogy az értéktöbbletet igen is el lehet adni a kapitalista és proletár osztályon belül is, feltéve, hogy az egyes termelési ágak megfelelő arányban állnak egymással.

A világháború utáni forradalmi mozgalmak látszólag közvetlenül aktualissá tették a kapitalizmus bukásának kérdését és ennek folytán ez a kérdés az újabb marxista elméleti irodalomban domináló szerepet is játszik. A megoldási kísérletek azonban, amelyeket ez az irodalom produkált, csak kevésbé szellemesek a Luxemburg Rózáénál, de nem kevésbé hamisak. Sternberg,⁵⁾ Luxemburg tanítványa, kompromisszumos megoldást keres; elismeri, hogy az értéktöbblet legnagyobb része realizálható a kapitalista és proletár osztályokon belül is, de a fogyasztási cikkek termelési ágaiiban keletkezett értéktöbbletnek egy része állítólag nem. A technika fejlődésével t. i., amint Marx bizonyította, az egész termelési apparátusban aránylag egyre nő a mechanikai berendezés és egyre csökken az emberi munka szerepe, a társadalomnak tehát aránylag egyre több termelő eszközre és egyre kevesebb fogyasztási cikkre van szüksége; ez azt jelenti, hogy a fogyasztási cikkek termelési ágai csak lassabban növekedhetnek, mint a termelő eszközök előállítását szolgáló termelési ágak, tehát a fogyasztási cikkek termelési ágainak kapitalistái értéktöbbletüknek csak aránylag kisebb részét használhatnák fel akkumulációra, mint a termelőeszközök gyártó termelési ágak kapitalistái. Ez az aránytalanság azonban Sternberg szerint nem állhat fenn; a fogyasztási cikkek termelési ágai tehát kénytelenek értéktöbbletük egy részét „harmadik személyeknek” eladni. A továbbiakban Sternberg következtetései megegyeznek Luxemburg Róza következtetéseivel. Ezt a teorémát azonban halomra dönti az az egyszerű meggon-

dolás, hogy semmiféle gazdasági törvényszerűség nem követeli meg, hogy a kapitalisták egyes csoportjai értéktöbbletüknek egyforma százalékat akkumulálják. A tények megfigyelése is mutatja, hogy a kapitalista osztály egyes csoportjai nagyon különböző kulcs szerint használják fel jövedelmüket egyrészt tőkehalmozási, másrészt fogyasztási célokra.

Luxemburg Róza és Sternberg tévedéseinek a forrása az, hogy az európai ipari kapitalizmus hatalmas világgazdasági expanzióját, amely a 19. században kezdődött és a világháborúig úgyszólván akadálytalanul tartott, a kapitalizmus nélkülözhetetlen életföltételének tartják és abból a fölismerésből, hogy ez az expanzió természetszerűleg nem tarthat a végtelenségig, a kapitalizmus szükségszerű bukását vezetik le. A valóságban ez az expanzió nem a *kapitalizmus*, hanem csak az *ipari kapitalizmus* expanziója volt és hajtóereje nem a kapitalizmus belső mechanizmusa, amely a „harmadik személyeket” elengedhetetlenül szükségessé tenné, hanem az, hogy a világgazdaság fejlődésének egy meghatározott történelmi szakasza ezt az expanziót lehetővé tette. Ennek a szakasznak a lezárulása nem jelenti a kapitalizmus bukását.

A Luxemburgéval és Sternbergével homlokegyenest ellenkező szempontból kiindulva, igyekszik a kapitalizmus szükségszerű bukását bebizonyítani az összeomlási elmélet újabb irodalmának másik fő képviselője, Grossmann, vaskos kötetben, amelynek ezt a hangzatos címet adja: „A kapitalista rendszer akkumulációs- és összeomlási törvénye”.⁶⁾ A „törvény” ennyi: Grossmann kiindul egy akkumuláció-sémából, amelyet Bauer Ottó állított egy Luxemburg Róza ellen irányuló polemikus cikkében annak bebizonyítására, hogy az értéktöbblet a kapitalista és proletár osztályokon belül is maradék nélkül elhelyezhető. A séma szerint a konstáns tőke, vagyis a tárgyi kiadásokra fordított tőkerész évente bizonyos százalékkal, még pedig nagyobb százalékkal, növekszik, mint az ugyancsak bizonyos százalékkal növekvő variábilis tőke, vagyis a munkabérekre fordított tőkerész, ami megfelel annak a Marx által formulázott törvénynek, hogy a technika haladásával aránylag egyre nő a mechanikai berendezés és egyre csökken az emberi munka szerepe. Az értéktöbblet a séma szerint csak a variábilis tőke növekedésével nő párhuzamosan. Már most Grossmann nem tagadja, hogy az értéktöbblet a kapitalista és proletár osztályokon belül maradék nélkül elhelyezhető, hanem kimutatja, hogy tekintettel arra, hogy a tárgyi kiadásokra fordított tőkerész gyorsabban növekszik, mint a csupán a bérekkel párhuzamosan növekedő értéktöbblet, az értéktöbblet egy bizonyos ponton elégtelenné válik arra, hogy az akkumulációt az eddigi tempóban fedezze. Ebből vezeti le Grossmann a kríziseket és végül a kapitalizmus összeomlását. De ez az elmélet is megdől egy egyszerű ellenvetésen: semmiféle gazdasági törvény nem írja elő a tőkeakkumuláció olyan tempóját, amelyet az értéktöbblet nem tud fedezni, ellenkezőleg, nyilvánvaló, hogy az akkumuláció mértéke mindenekelőtt a rendelkezésre álló értéktöbblet mennyiségétől függ. Grossmann azon a félreértésen botlik el, hogy a Bauer-féle séma akkumulációs százalékszámait objektív gazdasági törvényszerűségnek tartja. Ha Bauer sémája az akkumuláció mértékét történetesen nem az előző évben ter-

melt értéktöbblet bizonyos százalékában szabta volna meg — ami természetesen helyesebb lett volna —, akkor ebből a sémából nem lehetne sem a kríziseket, sem a kapitalizmus összeomlását „levezetni” és ma a világ a Grossmann-féle elmélettel szegényebb volna.

Nemcsak azért foglalkoztunk ezekkel az elméletekkel ilyen részletesen, hogy megmutassuk, milyen téves és egymásnak kölcsönösen ellentmondó eredményekre vezettek azok a kísérletek, amelyek a marxi rendszer egyik sarkalatos pontjában mutatkozó hiányt pótolni igyekeztek, hanem azért is, hogy bemutassuk a mai marxista „tudományos” ideológia sívár skolaszticizmusát és terméketlenségét. Az az elmélet, amely a maga feladatának a társadalmi rend gyökeres átalakítását vallja, a valóság analízise helyett fiktív általános sémákból von le természetszerűleg téves következtetéseket és ezeket akarja a valóságra ráerőszakolni! Luxemburg Róza elmélete még legalább zseniális tévedés volt, de Sternberg szegényes kompromisszumáról és Grossmann elképesztő konstrukciójáról, amely még csak a valóság látszatával sem függ össze, ennyit sem lehet mondani. Ez a jelenség annál inkább megdöbbentő, mert nem a pártideológia szüleménye. Sem Sternberg, sem Grossmann nem a hivatalos pártok emberei.

III.

Sőt, ha azok az elméleti elgondolások, amelyeket az utolsó években a kapitalizmus hanyatlásának kérdésével kapcsolatban a munkáspártok hirdetnek, nem is érik el az absztrakt dialektikának azt a szintjét, amit a teoretikusok skolasztikus levezetései, de legalább közelebb állanak a valósághoz. Jellemző, hogy ebben a közkeletű ideológiában legfeljebb Sternberg elméletének vannak valamelyes nyomai, de Grossmann elmélete teljesen hatás nélkül maradt rá.

Ez a közkeletű felfogás a gazdasági krízisek fokozódó súlyosságában látja a kapitalizmus hanyatlásának és szükségszerű bukásának okát. Így a jelenlegi gazdasági krízist a kapitalizmus „végkrízisének”, vagy legalább is „a kapitalista rendszer krízisének” minősítették, amely után már csak legfeljebb csekély részleges fellendülések következhetnek, de új nagy kapitalista konjunktúra ki van zárva. De miért? Mitől függ a krízisek foka és miért kell a kríziseknek egyre súlyosabb mértékben fellépniök? Erre a kérdésre a közkeletű felfogás, eltérőleg a teoretikusok elméleteitől, azzal válaszol, hogy a krízisek forrása a kapitalista termelés produktivitásának és a fizetésképes fogyasztásnak aránytalansága és hogy a termelési technika fejlődésével ennek az aránytalanságnak egyre fokozódnia kell, tehát a kríziseknek is egyre súlyosabb formában kell jelentkezniök. Ez viszont fokozódó társadalmi veszteségeket jelent technikai és emberi termelő erőben s így a kapitalizmus a termelő erők fejlődésének akadályává válik.

Ezzel az elgondolással szemben a fémjelzett marxista teoretikusok olyan ellenérvet hoznak fel, amely arra kényszerít bennünket, hogy egy pillanatra ismét visszatérjünk az absztrakt sémák sivatagába. Marx t. i. a Tőke második kötetében⁷⁾ a termelési ágakat két nagy csoportra osztja, az egyszerűség kedvéért föltételezve, hogy az egész társadalmi

termelés kapitalista módra történik: az első csoport a termelő eszközöket, a második a fogyasztási cikket termeli. A két csoport egy évi értéktermékét Marx három-három részre osztja: az első a befektetett tárgyi kiadások ellenértékét, a második a befektetett bérösszeg ellenértékét, a harmadik az értéktöbbletet képviseli. Az értéktöbbletet ismét három részre osztja: az első kettőt a kapitalisták az akkumuláció céljaira fordítják, még pedig egyrészt tárgyi befektetésekre, másrészt munkabérekre, míg a harmadik rész a kapitalista osztály fogyasztását fedezi. Ezek után Marx megvizsgálja, hogy milyen adásvételi, vagyis cserefolyamatok mennek végbe a két csoport között és ebből kifolyólag megállapítja, hogy a két csoportnak milyen nagyságbeli arányban kell állania egymással, hogy a csere maradék nélkül végbemehessen. Az eredmény az, hogy a termelő eszközöket előállító csoport évi termékének tételei közül a befektetett bérösszeg ellenértékének, az értéktöbblet akkumulált részéből a további bérösszegbe befektetendő résznek és az értéktöbblet fogyasztási célokra fordított részének összege egyenlő kell, hogy legyen a fogyasztási cikket termelő csoport tételei közül a befektetett tárgyi kiadások ellenértékének és az akkumulált értéktöbblet tárgyi kiadásokra fordított részének összegével, vagyis, hogy az első csoport fogyasztási cikk-szükséglete egyenlő kell, hogy legyen a második csoport termelőeszköz-szükségletével. Minthogy ezek a szükségletek az egyes csoportok nagyságától függenek, ezzel adva van a két csoport szükséges nagyságbeli aránya. E körül a híres séma körül forognak a marxista akkumulációs- -s kríziselmélet vitái. Amint láttuk, Sternberg is utal erre a sémára, mikor elméletének kiinduló pontjául a két csoport egyenlőtlen tempójú növekedését veszi. Ez a séma a cáfolata Luxemburg Róza elméletének is, amely szerint az értéktöbbletet nem lehet a kapitalista és proletár osztályokon belül elhelyezni.

Már most ebből a sémából a marxista elmélet tudományos képviselőinek legnagyobb része, köztük a legkiválóbbak is, mint Kautsky, Bauer, Hilferding és — Lenin is,⁸⁾ azt olvassák ki, hogy a termelés produktivitásának és a fizetésképes fogyasztásnak aránytalansága elvileg ki van zárva. Ha fogyasztási cikkekben túltermelés áll be, akkor ez, szerintük, csak annyit jelent, hogy a fogyasztási cikket termelő csoport növekedése túllépte azt a határt, amit a termelő eszközöket előállító csoport növekedése szab meg, azaz többet termelt, mint amennyire a termelő eszközöket előállító csoport munkásainak és kapitalistáinak fogyasztási célokra fizetésképes szükséglete van. Neut a termelés és a fizetésképes fogyasztás aránytalansága tehát a túltermelés tulajdonképeni oka, hanem a termelési ágak növekedésének aránytalansága. Ha a társadalom kevesebb fogyasztási cikket, de ezzel szemben megfelelő arányban több termelőeszközt termelt volna, akkor a túltermelés nem állott volna be. Ez az érv első pillantásra talán plauzibilisnek látszik és a marxi sémából tényleg logikusan következik. Pedig velejében téves. A marxi sémát, amely a valóságnak csupán egy bizonyos szempontból megrajzolt képe, összetéveszti magával a valósággal.

Tegyük fel, hogy megtörtént volna az, aminek a fenti felfogás képviselői szerint történnie kellett volna: a társadalom a túltermeléseként jelentkező fogyasztási cikkek termelése helyett ugyanakkora termelő-

erővel nagyjából termelési eszközöket termelt volna és csak kisebb részben fogyasztási cikkeket. Mi történt volna ezekkel a termékekkel? Nos, nyilván új üzemek létesültek volna és a kisebb rész, a fogyasztási cikkek, az újonnan alkalmazott munkások életfenntartását és a kapitalisták további fogyasztását fedezték volna. És mit termelnének ezek az újabb üzemek? Nagyjából ismét termelő eszközöket és csak kisebb részben fogyasztási cikkeket, különben a két csoport egyensúlya felborulna. És így tovább, a végtelenségig. Mindez azonban azt jelentené, hogy a társadalmi termelőerő egy részének állandóan a termelő eszköz csoportjában kellene bolyongania, anélkül, hogy valaha is a fogyasztás kapuihoz érkezne. Ilyenformán azt is el lehet képzelni, hogy a társadalom kulibérek mellett, sőt a kapitalisták önmegtagadó aszkézise mellett is óriási termelési apparátust tartana fenn, amely azonban csak minimális részben szolgálná a minimális társadalmi fogyasztást, míg túlnyomó részben állandóan önmagát reprodukálná, minden összefüggés nélkül az emberi fogyasztással.

Ezt az izléstelen fantazmagóriát csak azért szőttük ki így, hogy ad absurdum vezessük azt a gondolkodásmódot, amely egy elvonít sémából von le következtéseket, anélkül, hogy megvizsgálná, hogy a séma mennyiben fedí a valóságot.

Nos, a marxi sémából tényleg úgy látszik, mintha csak a fogyasztási cikkeket termelő csoport nagysága függene a termelőeszközöket előállító csoport nagyságától, de nem megfordítva. Nyilvánvaló azonban, hogy a megfordított függőség is fennáll, ha ezt a sémából nem is lehet kiolvasni. Általánosan kifejezve, a termelőeszközök előállítása sem lépheti túl azt a határt, amit a fogyasztási cikkeket termelő iparágak szükséglete megszab, különben felborul a gazdasági egyensúly. Ez természetesen nem zárja ki, hanem magában foglalja azt is, hogy a termelőeszközöket előállító csoportnak önmagát is reprodukálnia, sőt fejlesztenie kell, hiszen különben nem szolgálhatná folyamatosan a fogyasztási cikkek termelésének szükségleteit.

Mindez azonban azt jelenti, hogy a társadalmi termelés produktivitása és a fizetéképes fogyasztás bizonyos arányban kell, hogy álljon egymással, tehát nincs „elvileg” kizárva, hogy az arány eltolódása túltermelést és gazdasági krízist idézzen elő. Eddig tehát a magasabb teória sémafilozófiájával szemben a mai közkeletű ideológiának van igaza. Az igazi problémák azonban csak akkor vetődnek fel, ha ezt a ma általánosan elterjedt elméletet szembesítjük a ténnyel.

Mindenekelőtt azt kell leszögeznünk, hogy a gazdasági egyensúlyzavarokat nem lehet kizárólag arra visszavezetni, hogy a termelőapparátusnak, mint egésznek, a produktivitása túllépi a fizetéképes fogyasztás korlátait. A gazdasági egyensúly az egyes termelési ágak arányától is függ és a fejlődés folyamán ez az arány is változik. Ezeket a változásokat azonban bizonyos tudatos absztrakcióval megkülönböztethetjük a termelőapparátus produktivitása és a fizetéképes fogyasztás arányának változásaitól. Míg t. i. az utóbbi két tényező arányának változásai a fellendülés és a krízis változásának, más szóval a konjunktúra-ciklusnak jellegzetes képét mutatják, addig a termelési ágak arányának változásai nem ciklikus, hanem egyszери változások és a nemzetgazda-

sági és világgazdasági munkamegosztás struktúrájának átalakulásait fejezik ki. Ez a megkülönböztetés, bár tudatosan absztrakt, tehát a valóságot csak bizonyos mértékben fedi, nevezetesen a mai gazdasági krízis megítéléséhez nélkülözhetetlen.

Már most vizsgáljuk meg a ciklikus kríziseket, egyelőre eltekintve a világgazdasági munkamegosztás struktúraváltozásaitól. Nézetünk szerint, amely egyébként megegyezik Marx véleményével, ezeket a kríziseket tényleg a termelés produktivitásának és a fizetéképes fogyasztásnak aránytalan fejlődésére kell visszavezetni. A termelési technika fejlődésének következtében, amely különösen a fellendülés szakaszában nagy lépésekkel halad előre, a termékek mennyisége nő, de ugyanakkor a társadalmi jövedelem megoszlása nem tart lépést a technikai haladással, úgy, hogy mire a jó konjunktúra idején kibővített termelési apparátus termékei a fogyasztóhoz érkeznének, nem találnak elegendő fizetéképes keresletre és így eladatlan árukészlet formájában a raktárakban halmozódnak föl. A termelés megakad, bekövetkezik a krízis.

Igy tehát helyes Marxnak az a megállapítása, hogy minden krízis a kapitalizmus termelőerőinek forradalmát jelenti a kapitalista termelési módon alapuló jövedelemmegoszlási, vagyis fogyasztási viszonyok ellen. Csakhogy épúgy helyes az is, hogy ez a konfliktus magában hordja a saját ellenszerét. A túltermelés következtében az árak lezuhannak, míg a fogyasztókként számbajövő társadalmi rétegek jövedelme ha csökken is, de távolról sem olyan mértékben, mint amennyire az árak esnek. Így a piac a túltermelést lassan felszívja, a gazdasági egyensúly helyrebillen, a vállalatok rentabilitása helyreáll és szabad az út az új fellendülés felé.

A konjunktúra-kutatás⁹⁾ például az 1900-as és 1907-es krízisekre vonatkozólag, amelyek a ciklikus kríziseknek eddig talán legtisztább, struktúraváltozások által legkevésbé befolyásolt képét mutatták, megállapította, hogy a kb. 20 százalékos áreséssel szemben még a termelés mennyisége is alig csökkent, a bérjövedelem pedig egyáltalában nem, csak a növekedése szünetelt átmenetileg.

Természetesen rögtön felmerül az ellenvetés, hogy a mai krízis egészen más képet mutat. Mi ennek az oka?

A ma közkézen forgó elmélet a jelenlegi krízis rendkívüli súlyosságát arra vezeti vissza, hogy a kapitalizmus fejlődése folyamán a termelés produktivitásának és a vásárlóképességnek aránytalansága, amely minden egyes krízisben megnyilvánul, egyre fokozódik és következőképpen a krízisek is egyre súlyosabbak, amint épen a mostani krízis mutatja.

De vajjon igaz-e, hogy a termelés produktivitásának fejlődésével párhuzamosan a lakosság, nevezetesen a munkásosztály életszínvonala nem emelkedett, vagy csak lassabban emelkedett? Ha a tényeket nemcsak a mai állapotok szűk szempontjából, hanem a nagy történelmi fejlődésvonal szempontjából nézzük, akkor nem lehet letagadni, hogy a társadalmi termelés produktivitásának emelkedésével egyben a fogyasztás is emelkedett, még pedig, dacára Marx prognózisának és a dogmatikus marxisták magyarázási mesterkedéseinek, nemcsak a polgári osztályok, hanem a munkásosztály fogyasztása is. Ez áll nemcsak a világháború előtti korszakra, hanem a világháború utáni időre is.

amikor a munkabérek azokban az országokban, ahol a termelés produktivitásának fejlődése a legnagyobb lendületet vette, különösen az amerikai Egyesült Államokban, soha nem álmódott magasságra emelkedtek.

Ha tehát igaz is, hogy a vásárlóképeség periódikusan visszamarad a termelés produktivitásának fejlődése mögött, viszont nem áll, hogy a nagy történelmi fejlődésvonalban ez az aránytalanság egyre fokozódik. Ha konjunktúraciklusok hullámmozgásától eltekintünk, akkor a termelés és fogyasztás haladása párhuzamos emelkedést mutat. Ez természetes is, hiszen különben nem lehetne szó periódikus krízisekről, hanem a gazdasági élet állandó krízisben volna.

Ezzel a következtetéssel szemben a vulgáris elmélet egyik válfaja Luxemburg Róza és Sternberg befolyása alatt azt állítja, hogy a fogyasztás igenis állandóan visszamarad a termelés mögött és hogy a kapitalizmus az állandó krízis veszélyét csak azáltal kerüli ki, hogy áru- és tőkeexporttal könnyít magán. Ez azonban csak addig lehetséges, míg az egész világgazdaság nincs „átkapitalizálva”, míhelyt ez bekövetkezik, beáll a permanens krízis és a kapitalizmus összeomlik.

Ez a nagyon plauzibilisnek látszó okoskodás ugyanazon az optikai csalódáson alapul, mint Luxemburg és Sternberg elmélete, de a logikai hibája még nyilvánvalóbb. A kapitalisták az exportot búsán megfizettetik maguknak; az exporttal szemben áll az import, még pedig, ha tőkeexport is történt, a kamatokkal megnövekedett import. Így áll elő az a helyzet, hogy például Anglia kereskedelmi mérlegében az import felülmúlja az exportot. Szó sem lehet tehát arról, hogy a kapitalista országok az exporttal „könnyítenének magukon”. Az persze igaz, hogy a gazdaságilag fejlett államok iparbároi és bankvezérei a legélénkebben érdekelve vannak az exportban, különösen akkor, ha az exportált fogyasztási cikkekért és termelőeszközökért nélkülözhetetlen nyersanyagokat kaphatnak cserébe és ezért a hittérítéstől s az alkoholtól kezdve polgárháborúk szításáig és fegyveres beavatkozásig minden eszközt felhasználnak az üzlet síma lebonyolításának biztosítására; ezt azonban nem azért teszik, hogy a gazdasági egyensúly fenntartása érdekében könnyítsenek magukon, hanem ellenkezőleg azzal a profán szándékkal, hogy meggazdagodjanak.

Ezek után nyilvánvaló, hogy a ma közkézen forgó elmélet is, bár van valami helyes magja, csütörtököt mond akkor, amikor a krízisek szükségszerű súlyosbodását és ebből kifolyólag a kapitalizmus bukását akarja megindokolni. Annyit tehát máris leszögezhetünk, hogy az általánosan elterjedt frázisnak a kapitalizmus hanyatlásáról, végkirzisééről stb. nincs semmi elfogadható alapja, legalább is azokban az elméletekben, amelyek ezt a kapitalizmus fejlődési mechanizmusából és az ebből adódó krízisekből akarja levezetni.

IV.

Lássuk, mit mutat a valóság analízise?

Amint az elmondottakból kitűnik, a közkeletű teória a jelenlegi krízis rendkívüli súlyosságát sem tudja megmagyarázni. Ez azonban nem is lehetséges addig, amíg pusztán ciklikus krízisnek tekintjük. Kénytelenek vagyunk tehát más tényezőket is figyelembe venni.

Megmondottuk már, hogy a gazdasági egyensúlyzavarokat nemcsak a termelés és fogyasztás arányváltozásai, hanem a termelési ágak arányváltozásai, a világgazdasági munkamegosztás struktúrájának eltolódásai is okozzák. Nos, a világháború utáni időszak az ilyen struktúraváltozásoknak egész szériáját hozta magával.

Mindenekelőtt a nyersanyagtúltermelésre kell rámutatnunk. Már a legmagasabb konjunktúra idején túltermelés állott be egyes ipari nyersanyagokban, mint a réz, cink, gyapot, cukornád és kaucsuk. A kaucsuk ára érte el a jelenlegi krízis áresésének rekordját: 90 százalékot. Ezzel természetesen leromlott a nyersanyagtermelő országok vásárlóképessége, ami viszont az ipari krízis kiélesítésének irányában hatott.

Még nagyobb horderejű a gabonatermelésben beállott technikai forradalom. Az amerikai mezőgazdaság részben a termőterületek k'észítésével, de még nagyobb részben új fajok tenyésztésével, öntözéssel, arató-cséplőgépek és traktorok bevezetésével, ami által nem csak a termelés, hanem a szállítás is olcsóbb lett, a hozam 25 százalékos emelkedését és a termelési költségek 20 százalékos csökkenését érte el.¹⁰⁾ óriási túltermelést és árzuhanást idézve elő, míg ugyanakkor a városi lakosság fogyasztása irányt változtatott, a gabonáneműektől eltért és a főzelékfélék és állati termékek felé fordult. Ráadásul a gabonakrízis az ipari krízissel majdnem egyidejűleg lépett fel és összefonódott vele, holott eddig a mezőgazdaság konjunktúrája az ipari konjunktúraritmustól, az 1873-as krízis kivételével, független mozgást mutatott. Magától értetődik, hogy az ipari és mezőgazdasági krízis egybeesése azt eredményezte, hogy egymást kölcsönösen még inkább elmélyítették. Ehhez járult még az is, hogy a krízis tulajdonképeni ciklikus eleme, az ipari produktivitás túltengése, szintén az eddigieknél nagyobb méreteket öltött. A világháború óta az ipari technika olyan hatalmas mértékben haladt előre, hogy ezt nem minden alap nélkül nevezik második ipari forradalomnak. Az új nyersanyagok felhasználása, villamosság, kémia, új gépek és aparátusok, futószalag, racionalizálás már a konjunktúra idején lecsökkentette a munkások létszámát, míg a termelés produktivitása hallatlan mértékben megnőtt. A népszövetségi statisztika szerint¹¹⁾ ez a növekedés átlagban mintegy 30 százalékot tesz ki, míg a bérösszeg csak kb. 13 százalékkal emelkedett. Még az amerikai Egyesült Államokban is, ahol pedig a konjunktúra rendes menetétől eltérőleg a legmagasabb konjunktúra idején az árak nem emelkedtek, hanem estek — ez volt a híres „amerikai gazdasági csoda” — a reálbérek emelkedése, bár példátlanul nagy volt, mögötte maradt a termelés produktivitásának. Így tehát azt lehet mondani, hogy a mostani krízis már magában véve, mint ciklikus krízis, a struktúrális tényezők elmara-dása esetén is az eddigieknél súlyosabb mértéket öltött volna — már amennyiben az ilyen absztrakt megkülönböztetés egyáltalában lehetséges.

Az említettekén túl azonban még egy alapvető világgazdasági struktúraváltozás van folyamatban, amely Európa számára sorsdöntő jelentőségű: az európai ipar monopolisztikus pozíciója a világgazdaságban elveszett, az ipar részben kiépült, részben épülőben van a többi világrészekén is. Ez a tény viszont Európa egész belső gazdasági struktúrájának átalakulását vonja maga után.

Az a gazdasági folyamat, amelyen ez a jelenség alapul, nem új keletű, de a világháború alatt és után döntő fordulóponthoz érkezett. Végre is természetes, hogy az európai kapitalizmus fejlődése, amely a tengerentúli kolóniákba és az európai agrárországokba is tőkét és iparcikket, nevezetesen termelőeszközöket is exportál, az egész világ industrializálására vezet. Ezáltal a tengerentúli országok lassanként függetleneké válnak az európai ipartól, ami először csak a fogyasztási cikkek terén mutatkozik — Wagemann megállapítása szerint¹²⁾ Anglia, Németország és az amerikai Egyesült Államok fogyasztási cikk-kivitele az utolsó 50 évben csak fele olyan gyorsan növekedett, mint termelőeszköz-kivitelük —, de előbb-utóbb szükségképpen ugyanaz következik be a termelőeszközök terén is. Ez a magyarázata azoknak a világgazdasági autarkia-tendenciáknak, amelyeket egyesek a kapitalizmus hanyatlása jelének tartanak, holott ellenkezőleg, a kapitalizmus terjeszkedését és fejlődését fejezik ki.

A világháború óta ez az industrializálódási folyamat kiszélesedett és meggyorsult. Bár a termelőeszközök terén ma még nem érezteti a hatását, mégis súlyosan érinti az európai ipart, mert az európai ipari államok készárú kivitelében a fogyasztási cikkek nagy szerepet játszanak. Wagemann szerint¹³⁾ 1913-ban a német készárú kivitelnek 48 százalékát, az angolnak pláne 66 százalékát, míg az amerikai Egyesült Államok készárú kivitelének csak 35 százalékát tették ki.

Különösen súlyos az európai textilipar helyzete, amelynek termékei Woytinsky statisztikája szerint¹⁴⁾ Európának, mint egésznek (Angliával együtt, a Szovjetunió nélkül), kivitelében 55 százalékot tesznek ki. Woytinsky nagyon találóan mondja,¹⁵⁾ hogy „az amerikai, egyiptomi és indiai gyapotot épúgy, mint az ausztráliai és argentiniai gyapjút Európába szállítják, itt feldolgozzák és aztán, mint kész áruk visszatérnek eredetük helyére. Ez a világmunkamegosztás történelmileg megmagyarázható, de gazdaságilag tarthatatlan és előbb vagy utóbb a világgazdaság más alakulása fogja fölváltani. Bár persze nem egészen helyes az, hogy a textilárúk a nyersanyagok eredete helyére térnek vissza, ez a példa mégis nagyon élesen rávilágít a folyamatban levő világgazdasági struktúraváltozás lényegére.

Mindez nem jelenti azt, mint egyesek hiszik, hogy az európai kapitalizmus hanyatlóban van. Ez a felfogás csak a spengleri világfájdalom szocialista változata. Még csak azt sem jelenti, hogy az európai iparnak, mint egésznek, vissza kell fejlődnie és a tőke s a társadalmi munkakerő egy részének át kell térnie a mezőgazdaságra. Ha egyes iparágak visszafejlődésre is vannak ítélve, de az európai iparnak, mint egésznek, bőséges érvényesülési, sőt fejlődési lehetősége van, ha az összezsugorodó tengerentúli piacok helyett Európa széles agrárvidékein igyekszik termékeit élelmiszerekre és nyersanyagokra kicserélni. Ehhez az európai mezőgazdaságnak, amely az európai ipari államok hatalmas föllendülésének idején nagyrészt úgyszólván középkori színvonalon maradt és most az agrárkrízis folytán a tönk szélére jutott, nagyvonalú technikai és gazdasági fölsegítésére és az európai lakosság életszínvonalának a termelés produktivitásával arányos emelésére van szükség. Ez a magva

Francis Delaisi sokat idézett koncepciójának,¹⁶⁾ amelyben az ipari és az agrár Európa összefogásának szükségét hirdeti.

De vajjon képes-e az európai kapitalizmus ennek a hatalmas reformnak a végrehajtására, képes-e a kapitalizmus egyáltalában arra, hogy a nagy világgazdasági struktúraváltozások konzekvenciáit levonja és a termelési és elosztási rendszert hozzájuk alkalmazza?

A boldogult klasszikus közgazdaságtan annakidején azt tanította, hogy a kapitalista rendszer automatikusan alkalmazkodik a gazdasági tényezők arányában beállott változásokhoz, még pedig az árak emelkedésének és esésének mechanizmusa által, amelyet a kereslet és kínálat szabad játéka mozgat. Ez a mechanizmus oldja meg a túltermelési válságokat épúgy, mint az egyes termelési ágak viszonyának eltolódásából keletkező problémákat. Nos, ez az elmélet sohasem volt egészen helyes, a vámok, szociálpolitikai törvények, szakszervezetek mindig bizonyos mértékig korrigálni voltak kénytelenek az erők szabad játékát, de az így megszabott kereteken belül tényleg a liberális automatizmus törvényei érvényesültek és úgy-ahogy tényleg hozzáalkalmazták a gazdasági rendszert az adott feltételekhez.

Ha azonban azt vizsgáljuk, hogy hogyan érvényesül ez a mechanizmus a mostani krízisben, akkor egy újabb gazdasági struktúraváltozással találkozunk, még pedig magának a kapitalista gazdasági szervezetnek az elváltozásával.

Míg az eddigi krízisekben az árak sokkal erősebben estek, mint a termékmennyiség, addig most ellenkezőleg a termékmennyiség sokkal nagyobb mértékben csökkent, mint az árak. Wagemann adatai szerint¹⁷⁾ Németország, Anglia és az amerikai Egyesült Államok nyersacéltermelése 50 százalékkal, az egész termelési index mintegy 30—40 százalékkal csökkent, míg az árak átlagban csak ugyanannyival csökkentek, mint az eddigi krízisekben, tehát kb. 20 százalékkal. Ugyanakkor az egyes árukategóriák áresésében óriási eltérések mutatkoznak: a növényi eredetű élelmiszerek 40—60 százalékkal, az állati eredetű élelmiszerek 20—30 százalékkal, a textilnyersanyagok 50—70 százalékkal estek, míg a nagy kulcsiparok termékei, a vas, a szén, a villamosáram áraiban alig mutatkozott valami csökkenés és a termelőeszközök, gépek, stb. ár-ésése sem haladta meg a 10 százalékot.

Ezeknek a jelenségeknek a magyarázata a kartelek és trösztök árpolitikájában rejlik, amelyek megkötik a maguk termékeinek az árát és így zavarják meg, sőt az ellenkezőjére fordítják azokat a reakciókat, amelyek a gazdasági erők szabad játékának esetén bekövetkeznének. Ha a mai krízis súlyosságának a *forrását* a termelési ágak viszonyának eltolódásaiban, a világgazdasági munkamegosztás struktúraváltozásaiban találtuk meg, akkor ez a tény viszont megmagyarázza a krízis *megoldásának* lassú és tökéletlen menetét. A karteleket a közvélemény nagy része egyszerűen a kapitalisták összeesküvésének tartja, a fogyasztók szervezett kifosztására. Kétségtelen, hogy a kartelárok hatalmas extraprofitokat zsebelnek be. Egy Németországra vonatkozó becslés¹⁸⁾ ezeket a krízis előtti évekre évi 1700 millió márkára becsüli, ami a nemzeti jövedelemnek 3 százalékat, a tőkejövedelemnek és vállalkozói haszonnak több mint 7½ százalékat tenné ki. De a kartellek alakulásának

mélyebb okai is vannak. Már Marx kimutatta azt a törvényszerűséget, hogy a termelési technika fejlődésével a befektetett tőkének egyre kisebb részét emésztik fel a munkabérek s egyre nagyobb részét a tárgyi kiadások, termelőeszközök és nyersanyagok. Nos, mennél inkább érvényesül a fejlődési tendencia, annál érzékenyebbé válnak a kapitalista vállalatok az áresésekkel szemben. Az épületeket, gépeket, szerkezeteket nem lehet elbocsátani, mint a munkásokat, azokat nemcsak amortizálni, hanem jókarban tartani is kell, akár működik az üzem, akár nem. Így különösen a magas technikai fejlettségű iparágaknál előáll az a törekvés, hogy az üzletmenetet állandósítsák, vagyis tervszerűen alkalmazzák a termelést a piachoz és mindenekelőtt kizárják az áringadozásokat.

Az amerikai Egyesült Államok statisztikája szerint¹⁹⁾ az egész iparban a munkabérek a termékértéknek átlag csak 18.3 százalékát teszik ki, a vaskohászatban pláne csak 5.9 százalékot, a kokszyártásban 9.7 százalékot, a műtrágyagyártásban 8.6 százalékot, a szappangyártásban 6.7 százalékot. Ez a statisztika ugyan a bérösszeget a termékértékhez viszonyítja, nem a befektetett tőkéhez, de ezzel az arány nem sokat változik, mert az értéktöbbletráta valószínűleg nem haladja meg a 70 százalékot. Más fejlett kapitalista országokban az arányok nagyjában ugyanazok.

Ezek a tények képezik az objektív alapját annak a fejlődési tendenciának, hogy a kapitalista termelés elcsontosodik, nehézkessé válik, egyre kevésbé bírja a szabadverseny megrázkódtatásait. A szabadverseny gazdasági rendszere megrepedezik s a réseken keresztül egy új termelési forma nyomul előtérbe, a kapitalizmus új formája, amely a szabadversenyt szervezettséggel, az anarchiát tervszerűséggel váltja fel. A kartelképződés ennek a fejlődésnek csak egyik megjelenési formája. Ugyanez a strukturális átalakulás megnyilvánul a kapitalista vállalatok szervezeti fölépítésében, sőt a kapitalizmus ideológiájában is. Hogy csak két jellemző tényt említsünk: a vállalatok adminisztratív aparátusa erősebben fejlődik, mint a termelési apparátusuk. Az absztrakt, apologetikus jellegű polgári közgazdaságtan helyébe a precíz tudományos módszerekkel dolgozó empirikus konjunktúrakutatás lép. Az átalakulás természetesen nem megy végbe súlyos gazdasági és társadalmi megrázkódtatások nélkül. A reformista szocializmus abban az idillikus reményben ringatta magát, hogy a kartellek enyhíteni fogják a gazdasági kríziseket és a kapitalizmus fokozódó szervezkedése végre is a szocializmusba fog „belenőni”. Nos, amint a jelenlegi krízisben a különböző áruk esésének óriási eltérései mutatják, az áruk megkötése nemcsak, hogy nem enyhíti a kríziseket, hanem — Wagemann megállapítása szerint²⁰⁾ — a pusztán részleges szervezettség fokozza a szervezetlen termelési ágak krízisjelenségeit. Ennek persze nemcsak gazdasági, hanem társadalmi kihatásai is vannak. Csak a nyersanyagtermelő országok sorozatos forradalmaira és az egész világ paraszttömegeinek lázongására utalunk.

A részleges szervezettség és részleges anarchia következményei azonban magukat a megszervezett termelési ágakat is sújtják. A monopolisztikus extraprofitok tőkésítése folytán a termelési kapacitás a rendes méreteknél is nagyobbra duzzad. Mikor aztán a túltermelés belefut a krízisbe, a racionalizáció esztelenségnek, a tervszerűség hatvá-

nyozott gazdasági fejtelenségnek bizonyul. Ha az árak nem is esnek jelentékeny mértékben, de az üzemek nagy része kénytelen a termelést beszüntetni vagy erősen korlátozni. És ez ráadásul még csak nem is jelenti a termelési költségek csökkenését, mint a szabadverseny idején, amikor a krízis egyszerűen a technikailag kevésbé fejlett, tehát drágábban termelő vállalatok pusztulására vezetett; a kartellek a piac fölötti monopolisztikus uralom fenntartása érdekében kénytelenek az összes, tehát a gyengébb üzemeket is magukkal hurcolni, ami a termelési költségek emelkedését jelenti. Az eredmény: az extraprofitok aranyesője helyett a rentabilitás fokozott leromlása, a krízis elhúzódása és minden eddigi mértéket meghaladó tömegmunkanélküliség.

Igy a részleges szervezetség és a gazdasági anarchia egyidejűsége nemhogy megkönnyítené, hanem megnehezíti a gazdasági egyensúlyzavarok megoldását. A közvélemény nagy része ezért a szervezetség, vagy legalább is a szervezetség hatásainak megszüntetését, a kartellek letörését követeli. Ez, a munkásmozgalomban is elterjedt felfogás azonban az elavult gazdasági liberalizmus ideológiája, amely ma nem egyéb reakciós utópiánál. A gazdasági fejlődés vonala ellenkezőleg azt követeli meg, hogy a szervezetség és tervszerűség kiterjedjen az egész gazdasági életre.

V.

Egyes marxista teoretikusok, akik nem sémák, hanem a tények alapján gondolkodnak, mindenekelőtt Lenin,²¹) ebből a tényből vezetik le a kapitalizmus bukásának és a szocializmus győzelmének szükségességét. De ez tévedés. Akár tetszik az illúzióknak, akár nem: semmi okunk sincs föltételezni, hogy a kapitalizmus képtelen a tervgazdaságot megvalósítani.

Itt persze rögtön fölmerül az ellenvetés: de hiszen a kapitalista tervgazdaság fából vaskarika! Hogyan egyeztethető össze a tervgazdaság a magántulajdonnal?

Ami az absztrakt fogalomban merev ellentét, az a valóságban csak fokozati különbség. Hiszen már az egyes iparágakon belüli szervezkedés is a magántulajdon bizonyos fokú korlátozását jelenti. Ha ez az egyes iparágakon belül lehetséges, miért volna lehetetlen az egész gazdasági életben? Egyébként a Szovjetunió tervgazdasága sem alapul teljesen az állami tulajdonon, mert kiterjed a mezőgazdaságra is, amely pedig túlnyomó részben praktikus magántulajdonban van. A kollektívák nem jelentik a magántulajdon megszüntetését, hanem csak többé-kevésbé erős korlátozását, s a kollektívák tulajdona az államhoz viszonyítva szintén magántulajdon.

A tervgazdaság praktikus érvényesülése persze nem könnyű és nem is rövid idő kérdése. Mélyreható gazdasági és társadalmi forradalom ez, amely, épúgy, mint az eddigi alapvető társadalmi átalakulások, egyrészt előfeltételezi, másrészt maga után vonja az életviszonyok és az ideológia gyökeres megváltozását. Már bene is vagyunk ebben a forradalomban, mindnyájan szemtanúi és részesei vagyunk. A tervgazdaságnak meg kell valósulnia és meg fog valósulni, mert ez a társadalom túlnyomó többségének létérdeke, nemcsak a dolgozó tömegek, hanem a kapitalista osztály nagy részének az érdeke is.

A kapitalista osztályra nézve a kérdés lényege az, hogy hogyan tudnak az osztály közös érdekei az egyes kapitalisták és tőkecsoportok széthúzó érdekeinek fölébe kerekedni és legyőzni azokat a csoportokat, amelyeknek a tervgazdaság nem érdekük, nevezetesen a banktőkét és a spekulációt. Ez súlyos társadalmi harcokat jelent, amelyek nem korlátozódnak a kapitalista osztályra. A társadalom minden osztálya és rétege részt vesz bennük. A kapitalista osztályon belül a tervgazdaság előharcosai természetesen a legmodernebb, technikailag legfejlettebb, legkoncentráltabb termelési ágak érdekeltiségei, így nevezetesen a kémiai és elektromos ipar. A legelőrehaladottabb stádiumban ez a fejlődés a legfejlettebb kapitalista államban, az amerikai Egyesült Államokban van. Roosevelttel gazdasági reformja, a NIRA, a kapitalista tervgazdaság praktikus megvalósításának első nagyszabású lépését jelenti. A drámai momentumokban gazdag események közül csak Roosevelttel és Ford harcára és az óriási sztrájkokra mutatunk rá, amelyekben a munkásság nem a NIRA ellen, hanem a NIRA mellett, az egyes vállalatok szabotázsá ellen harcolt. De hát nem volna-e „egyszerűbb”, „gyorsabb” megoldás, ha a munkásság nem a kapitalista tervgazdaságért küzdene, amivel újra talpra segíti a krízisben vonagló kapitalizmust, hanem „mindjárt” a szocialista tervgazdaságért, a szocializmusért?

Kétségkívül. De ugyanilyen logikával azt is mondhatnók, hogy egyszerűbb és jobb lett volna, ha a munkásság már egy évszázaddal ezelőtt, a negyvennyolcas forradalmak alkalmával megvalósította volna a szocializmust. Ez a felfogás a történelmi materializmust pusztán szubjektív voluntarizmussal cseréli fel.

A munkásság osztályerejét a krízis nem fokozta, hanem ellenkezőleg megrokkantotta. Már a krízis előtt az új gépek, új termelési eljárások s a racionalizálás bevezetése, — a „második ipari forradalom, — a kvalifikált munkásság nagy részére nézve azzal a következménnyel járt, hogy a kvalifikáció elvesztette minden értékét. Sőt a technikai fejlődés már a konjunktúra alatt az utcára dobta a munkásság egy részét. Ehhez járult aztán a krízis folytán föllépő, eddig hallatlan méretű tömegmunkanélküliség. Az üzemi munkásság és a munkanélküliek érdekei szembekerültek egymással, míg az üzemi munkásság munkahelyének és béreinek megtartására s általában az adott viszonyok konzerválására törekszik, addig a munkanélküliek akár olcsóbban is hajlandóak dolgozni és általában akárhogyan is, de az adott állapot megváltoztatására törekednek. Sőt a munkanélküliek egy része összeolvadt a tönkrement kispolgárság és a társadalomban elhelyezkedést nem találó fiatal, főleg alkalmazotti generáció tömegével, amely, a római proletariátushoz hasonlóan, nem tartja el a társadalmat, hanem inkább a társadalommal akarja magát eltartatni és ólomsúllyal nehezedik a társadalom dolgozó rétegeire.

Ez a magyarázata az üzemi munkásság túlnyomó részében uralkodó ájult passzivitásnak, amelyből még csak az amerikai Egyesült Államok proletariátusa ocsudott fel, nem annyira a maga erejéből, mint inkább a burzsoázia legprogresszivebb frakciójának útmutatása nyomán, nem a szocialista célkitűzések, hanem a kapitalista tervgazdaság kiharcolásának vonalán. Ez az európai szocializmus vereségeinek az oka. De

---

munka

ezek a tények mélyebb gazdasági összefüggésekre utalnak. Itt nyilvánul meg annak a körülménynek a döntő fontossága, amely fölött a „marxizmus” eddig szeretett elsiklani: hogy a munkásosztály még a fejlett kapitalista társadalmakban sem alkotja a lakosság túlnyomó többségét. Ez viszont azt jelenti, hogy a munka társadalmosítása és — ami ezzel, ha nem is közvetlenül, összefügg — a termelés produktivitásának fokozódása még nem érték el azt a fokot, hogy a szocializmus objektív előfeltételei adva volnának.

Ez hallatlanul merész állításnak látszik. De csak azért, mert az orosz forradalom ezeket az alapvető marxista szempontokat elhomályosította. Vajjon az orosz forradalom sikere, a Szovjetunió eredményes szocialista építése nem igazolja-e, hogy a szocializmus gazdasági előfeltételei már megvannak?

Itt is le kell számolnunk a megszokott, húsunkká és várunkká vált illúziókkal.

Gondolkodó szocialisták között köztudomású, hogy az orosz forradalom közvetlenül nem a kapitalizmus és a munkásosztály összezsugorításából, hanem a cárizmus háborús összeomlásából született meg, ami éppen az orosz kapitalizmus elégtelen fejlettségének volt a következménye. A lényegében polgári-demokratikus forradalom a különleges orosz viszonyok és a háború folytán a munkásság uralomra jutására vezetett. A munkásság azonban képtelen volt arra, hogy az óriási birodalom gazdasági és politikai igazgatását a maga kezében tartsa és így a munkásság feje fölött egy hatalmas bürokratikus szervezet keletkezett. A nagybirtokok felosztása folytán kialakult kulakliberalizmus ellenforradalmának veszélyét az ötéves terv attackjával sikerült elkerülni, megindult a történelemben példátlan tempójú gazdasági építés és szervezés, amely a munkásságtól óriási áldozatokat követelt, de amelynek eredményei egy csöppet sem hasonlítanak a szocializmushoz, ha ugyan ez alatt a szó marxista értelmében az osztálytalan társadalomnak a termelőeszközök köztulajdonán alapuló szabad önkormányzatát értjük. Az állam nem hal el, hanem egyre inkább függetleníti magát a munkásságtól, a bürokrácia hatalma fokozódik, az életszínvonal éppen a „szocialista építés” során óriási mértékben differenciálódik egyelőre a magas bürokrácia és a technikai specialisták javára s közben a munkásság egyes kategóriái között nagy életszínvonal különbségek keletkeznek. Ez a termelőerők mai fejlettségi fokának szükségszerű következménye. A társadalmi munka produktivitása még nem olyan nagy, hogy a dolgozó tömegek és a szellemileg irányító és szervező uralkodó réteg közötti osztálytagozódás fölösleges ballasztá válna.

VI.

De hogyan érvényesülhet a kapitalista tervgazdaság a mai Európában? A kapitalizmus fejlődése Európában indult útnak és Európa képét a maga első történelmi szakaszának szükségletei szerint formálta ki. Az így kialakult gazdasági és politikai struktúra súlyos akadályt képez a mai európai gazdasági problémák megoldásának.

Láttuk már, hogy a világgazdasági munkamegosztás struktúráváltozása az európai ipart az európai agrárterületekre utalja, mint piacra és élelmiszer- és nyersanyagbázisra, ami viszont megköveteli az

elmaradt délkeleteurópai agrárgazdaság technikai fölfejlesztését és az európai lakosság életszínvonalának általános emelését. Ez az európai tervgazdaság első alapvető feladata. Európa politikai térképe azonban, a múlt század kapitalizmusának adekvát kereteként keletkezett nemzeti államok s a ráadásul a világháború után megalkotott utódállamok, rengeteg politikai és adminisztratív nehézséget gördítenek ennek a problémának a megoldása elé. Mindenekelőtt hiányzik az alapvető feltétel: az a stabil politikai hatalom, amely a terv végrehajtását biztosíthatná. Egyúttal azonban Európa mégis gazdasági egységet képez. Az európai államok sokkal szorosabb gazdasági kapcsolatban állnak egymással, mint az Európán kívüli világgal. Woytinsky statisztikája szerint²²) az európai államok évi termelésüknek átlag egy ötödét exportálják, egyesek, különösen az egyoldalúan ipari és intenzív mezőgazdaságot űző államok azonban még sokkal többet, így például az ipari Belgium és az agrár Dánia évi termelésüknek felét, Csehszlovákia egy harmadát, míg Európának mint egésznek kivitele nem tesz ki többet, mint az évi termelés 7—8 százalékát, ami körülbelül annyi, mint az amerikai Egyesült Államok évi kivitel százalékáé. Ezek a tények súlyosan gátolják a tervgazdaságnak csak az egyes államokon belüli megoldását és egyenesen megkövetelik az egész Európára szóló megoldást, vagy legalább is több, egymást gazdaságilag kiegészítő állam összefogását teszik szükségessé; de az ilyen részleges megoldás viszont, bár a résztvevő országokon segíthetne, szükségképpen kiélezné az európai feszültségeket és ezzel végre is elkerülhetlenné válnék a teljes európai megoldás.

Ezenfelül még a technika általános fejlődési vonala is Európa gazdasági egységét követeli. A modern tömegtermelés csak nagy egységes gazdasági területeken fejtheti ki az erejét, mint amilyenek az amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió; a mai Európa számtalan vámhatára, valutarendszerének és tarifarendszerének tarkabarkasága a modern tömegtermelés megannyi kölncét jelenti. A mai európai államok épügy összeférhetetlenek a mai kapitalizmussal, mint ahogy a múlt század kapitalizmusával összeférhetetlenek voltak az apró-cseprő feudális államocskák.

Igy tehát a mai Európa állapota a gazdasági és társadalmi fejlődés tendenciáival minden vonatkozásban kiáltó ellentétben van. Ez a magyarázata Európa nyomorúságának.

Az európai kapitalizmus egyes nemzeti csoportjai erre a helyzetre természetesen mindenekelőtt úgy reagálnak, hogy a többiek és a saját országuk lakosságának rovására igyekeznek megoldani a maguk krízisét. A gazdasági kapcsolatok kiépítése helyett fellép az autarkia, ami itt persze csak annyit jelent, hogy importálni egyik állam sem akar, de exportálni mindegyik szeretne. Ez azonban a problémák megoldása helyett csak a helyzet további kiéleződését eredményezi. Amilyen természetesen és szükségszerűek az autarkikus tendenciák világgazdasági méretekben, olyan természetellenesek és reakciósak Európán belül.

Ebből viszont a nagyobb gazdasági egységek megteremtésére irányuló kombinációk és ellenkombinációk egész sora fakad, amelyek végre is az európai fölény kérdésében csúcsosodnak ki. Az európai tőkésosztályon belül az európai egységre irányuló tendenciák, bár nem hiá-

nyoznak, különösen a modern kémiai és elektromos ipar köreiben — ilyen módon háttérbe szorulnak, — lázasan folyik a fegyverkezés és a diplomáciai körök teljes gözzel dolgoznak. Az aktulitás előterében az új német expanzív törekvések állanak.

Az égető gazdasági problémák megoldatlansága, mig egyrészt megbénítja az üzemi munkásságot, addig másrészt a politikai porondra löki a munkanélküliekből, tönkrement vagy a tönk szélén álló kispolgárságból és a megélhetést nem találó fiatal generációból rekrutálódó nincstelen tömegeket. Ez a fasizmus társadalmi gyökere.

A fasizmust egyesek az organizált kapitalizmus szükségszerű politikai formájának tartják. Bizonyos, hogy a tervszerű kapitalizmus államformája egészen más kell, hogy legyen, mint a liberális kapitalizmusé; az állam az „éjjeli őr” szerepe helyett a gazdasági irányítás és ellenőrzés szerepét vállalja. De ez nem jelent egyet a fasizmussal. Sőt a fasizmusban olyan társadalmi tendenciák nyilvánulnak meg, amelyek egyenesen ellentétesek a modern kapitalizmussal; ha a pusztuló kispolgárság a liberalizmus ellen lázong és „rendi alkotmányt” követel, akkor a kapitalizmust nem előre, a tervgazdaság irányában akarja megreformálni, hanem hátrafelé: a kartelek, áruházak stb. letörésével, a kapitalizmus gúzsbakötésével igyekszik a maga középosztályi egzisztenciáját biztosítani. A korporatív rendszer célja nem a tervgazdaság, hanem elsősorban a nemzeti érdekek védelme; a tervgazdaság csak másodlagos szerepet játszik, sőt ezt is csak mint esetleges, de nem szükségszerű rendszabályok. Az olasz munkaalkotmány szerint²³) „a korporációk a termelő erők egységes szervezetét képezik és azok érdekeit teljes mértékben képviselik. Minthogy teljes mértékben a termelő erők érdekeit képviselik és minthogy a termelés érdekei nemzeti érdekek, a korporációkat a törvény állami szerveknek minősíti. A korporációk maguk, mint a termelés egyes érdekeinek képviselői, bármikor, ha az ehez szükséges hatáskört megkapták, kötelező szabályokat *állapíthatnak* meg a munkaviszonyokra vonatkozólag és a termelés kölcsönös koordinálására vonatkozólag is.” Tényleg sem Olaszországban, sem a hitleri Németországban nem történt semmi a tervgazdaság irányában, amit Rooseveltt reformjaihoz lehetne hasonlítani; nem történt több, mint amennyi Európa többé-kevésbé demokratikus államaiban is történik. Sőt a fasizmus még csak szellemi elsőbbségre sem tarthat igényt; a kapitalista tervgazdaság gondolatának atyja nem más, mint épen — Rathenau.²⁴)

Nem, az Európaszerte felbúrjázó fasizmus nem jelenti az európai kapitalizmus mai adekvát formáját, hanem épen Európa súlyos krízisének a következménye, annak, hogy az európai kapitalizmus még nem találta meg a ma egyedül igazán adekvát formáját: az európai tervgazdaságot.

De hol a kibontakozás útja? Melyik az a történelmi erő, amely az európai tervgazdaságot meg tudja valósítani? Beteljesülnek-e a hitlerizmus álmái a középeurópai blokkról és az Európa fölötti uralomról? Vagy sikerül-e Franciaországnak és szövetségeseinek a német aspirációkat térdre kényszeríteni? Mi lesz a Szovjetunió további szerepe Európában? Háború fog-e dönteni az európai hegemonia kérdésében? És

mi lesz a háború kimenetele, az egyik fél döntő győzelme, az európai civilizáció visszaesése, vagy az európai problémák forradalmi megoldása?

1271

Ezeket a kérdéseket ma még csak fölteni lehet, de nem megválaszolni. A válasz különben sem lehet pusztán elméleti. Mindnyájan részesei vagyunk ennek a történelmi átalakulásnak és a döntés tőlünk is függ. A munkásmozgalom mai praktikus lehetőségei szűkre vannak szabva. Annyi bizonyos, hogy a mozgalom nem számíthat a munkanélküliek ingadozó tömegére, hanem elsősorban az üzemi munkásságra kell orientálnia. A passzivitás leküzdése csak úgy lehetséges, ha a mozgalom szakít úgy a reformizmussal, amely az európai kapitalizmus világháború előtti liberális és világhegemóniát élvező szakaszának elavult tradícióiból táplálkozik, mint az orosz forradalom reflexeként fellépett talajtalan kommunista ideológiával is, hivatalos és trockista formájában egyaránt, és kihasználva a még meglévő demokratikus lehetőségeket, fölveszi a harcot a tervgazdaságért, egyelőre az adott állami keretek között, de az Európai Egyesült Államok és az európai tervgazdaság perspektívájával. Ebben a harcban azonban a munkásmozgalom nem állhat egyedül, hanem szövetkeznie kell a parasztsággal, az intelligenciával, sőt a tőkésosztály legelőrehaladottabb elemeivel is. Mint ahogyan a világháborúig az egész világ munkássága az európai-tól tanult, úgy ma az európai munkásságnak bizonyos értelemben az amerikaitól kell tanulnia.

A szűkreszabott praktikus lehetőségek kihasználásán túl azonban a szocializmus mai legaktuálisabb feladata: revideálni önmagát, új alapokra fektetni nemcsak a praktikus mozgalmat, hanem a mozgalom elméletét és ideológiáját is, tisztán látni a történelmi fejlődési tendenciákat és felkészülni a jövő eshetőségeire, amelyek az előttünk álló viharos korszakban a munkásmozgalomra nagy feladatokat róhatnak.

A tervszerű kapitalizmus nem fogja a szocializmus halálát jelenteni. Ellenkezőleg, csak a tervszerű kapitalizmus fogja a ma megrokkant munkásosztályt újraformálni, valóban súlyos közéleti tényezővé tenni és a társadalmi munka produktivitását és az életnívót olyan fokra emelni, hogy a szocializmus az utópiák, elméletek és illúziók stádiumából a megvalósulás stádiumába léphet.

1) Marx, Engels: Kommunistisches Manifest. Der historische Materialismus, Kröner-kiadás, II. 581. és köv. old.

2) Marx: Klassenkämpfe in Frankreich, Engels előszava, Vorwärts-kiadás, 1911. 13. old.

3) Marx: Das Kapital III. 1., 240—241. old.

4) Rosa Luxemburg: Die Akkumulation des Kapitals.

5) Fritz Sternberg: Der Imperialismus und seine Kritiker.

6) Henryk Grossmann: Das Akkumulations- und Zusammenbruchsgesch. des Kapitalischen Systems.

7) Marx: Das Kapital II. 487. old.

8) Lenin: Zur Charakteristik des ökonomischen Romantizismus.

9) Wagemann: Struktur und Rythmus der Weltwirtschaft, 239. és k. old.

10) Wagemann, id. mű, 334. és köv. old.

- 11) La situation économique mondiale, 1931/32. S. d. N., 253. old.
- 12) Wagemann, id. mű, 145. old.
- 13) Wagemann, id. mű, 146. old.
- 14) Woytinsky, Tatsachen und Zahlen Europas, 162. old.
- 15) Woytinsky, id. mű, 163. old.
- 16) Francais Delaisi: Les deux Europes, 200. és köv. old.
- 17) Wagemann, id. mű, 306. és köv. old.
- 18) Weckerle: Die Krise des Kapitalismus, megjelent a „Die Krise des Kapitalismus und die Aufgaben der Arbeiterklasse” c. gyűjteményben, Marxische Büchergemeinde, 62. old.
- 19) Weckerle, id. mű, 74. old.
- 20) Wagemann, id. mű, 314. és köv. old.
- 21) Lenin: Der Imperialismus als jüngste Etappe des Kapitalismus, 112. és köv. old.
- 22) Woytinsky, id. mű, 137. old.
- 23) Verunáe: O hospodársky plán, 38. old.
- 24) Rathenau: Von kommenden Dingen.

Zsolt László

MEGJELENT!

FÖLDEM VIRÁGOM

cimen **Kassák Lajos** gyűjteményes
verskötete

Az antológikus kötetbe a szerző 1915-től 1935-ig írott verseinek legjobb darabjait válogatta össze. Ennek a húsz évnek termése a magyar nyelvű szocialista költészet legteljesebb dokumentuma. A könyvhöz *Gyergyai Albert* írt bevezető tanulmányt. Megrendelhető kiadóhivatalunkban. Ára 2.50 pengő.

munka

társadalmi és művészeti beszámoló ● felelős szerkesztő: **kassák lajos** ●
felelős kiadó: **falus ervin** ● szerkesztőség és kiadóhivatal: **budapest, VI,**
bulcsu-u. 19. II 7. ● csehszlovákiában: **jelen mihály, bratislava, Prayova 8.**
● minden közleményért a szerző felel ● egyes szám ára: 60 fill., kc. 3.—, lei 20 ● előfizetési
ár félévre 3 p., egész évre 6 p., kc. 18, illetve 36, lei 100, illetve 200 ●

Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest. — Felelős vezető: **Lombár L.**